

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20582> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Visser, Willem Gerrit

Title: De classis Brielle 1574-1623

Issue Date: 2013-02-28

Functioneren van de classis - werkwijze

INLEIDING

In de *De classis en haar geschiedenis*⁶⁸⁵ zijn de formele taken en bevoegdheden van de classis en de ontwikkelingen daarin beschreven. In dit hoofdstuk gaat het vooral over het praktische functioneren van de classis. Welke soorten van bijeenkomsten kende men en hoe vaak, wanneer en waar werd er vergaderd? Wie gaf leiding aan de bijeenkomsten en is er een groep van predikanten te onderscheiden die een voortrekkersrol binnen de classis vervulde? Valt er ook iets te zeggen over het aantal aanwezigen en de mate van verzuim en hoe was het verloop van een 'normale' vergadering. Tenslotte zal ook worden ingegaan op het werk van de classis tussen de bijeenkomsten door, met behulp van gedeputeerden en visitaties.

INTERNE REGLEMENTERING

De classis Dordrecht geldt als een voorbeeld van een strak georganiseerde classis en dat is ook zichtbaar in de formalisering van de vergaderorde. Al tamelijk vroeg in het bestaan van deze classis, in 1583, stelde zij een vergaderreglement vast, dat enige tijd later in 1591 werd vastgelegd 'in een caerte (...) om altijd den preside gegeven te worden om daeraen de actie te dirigeren.'⁶⁸⁶ De voorzitter wist dus precies waaraan hij zich had te houden. Zo ver zijn andere classes niet gegaan. Natuurlijk besprak men wel eens de wijze van vergaderen of de wijze van behandelen van bepaalde agendapunten. In de classis Delft leidde dit tot een beknopt en globaal reglement dat lang niet zo gedetailleerd was als dat van de classis Dordrecht.⁶⁸⁷ De classis Edam kende eerst sinds 1625 een classisreglement.⁶⁸⁸

Tot een formeel reglement is het in de classis Brielle in onze periode niet gekomen. Als een procedurele vraag op tafel lag dan sloeg de classis vermoedelijk het actaboek op om te zien of daar al in een vergelijkbaar geval eerder een uitspraak over was gedaan en als het een nieuwe casus betrof nam men een besluit daarover. Erg hanteerbaar is zo'n werkwijze natuurlijk niet en in 1605 besliste de classis dat Jacobus Florianus en Nicolaes Tijckmaecker 'de gansche acten des classisboek sullen oversien ende duerlesen ende dat sy alle de articulen byeen sullen stellen die de classe in 't gemeen aengaen, daerby sy haer hebben te reguleren'.⁶⁸⁹ Het resulteerde in een achterin in het tweede classisboek opgenomen en uit de acta geëxtraheerde opsomming van 14 artikelen over uiteenlopende onderwerpen zoals de vergaderplaats, de proposities, de boetes voor ongeoorloofd verzuim, predikantsweduwen en de keuze van een assessor.⁶⁹⁰

SOORTEN BIJEENKOMSTEN

Er werd onderscheid gemaakt tussen gewone (ordinaris) en buitengewone (extraordinaris) vergaderingen. Ordinaris vergaderingen vonden plaats in een van te voren vastgesteld ritme en waren ruim van te voren gepland. Op de ordinaris vergaderingen kwamen ook steeds een aantal min of meer vaste agendapunten terug.

Naast de ordinaris vergaderingen waren er extraordinaris vergaderingen voor spoedeisende zaken. Extraordinaris bijeenkomsten waren niet van te voren geagendeerd; deze vergaderingen werden dus meer

⁶⁸⁵ Zie pag. VII.

⁶⁸⁶ Tukker, *Classis Dordrecht*, 22-24. Later is dit reglement nog aangevuld.

⁶⁸⁷ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 60-61.

⁶⁸⁸ Geudeke, *Classis Edam*, 172.

⁶⁸⁹ ACBr 10 mei 1605.

⁶⁹⁰ Zie bijlage D, pag. 590.

ad hoc belegd. Van de mogelijkheid om extraordinaris te vergaderen werd ruim gebruik gemaakt, getuige het feit dat over de gehele periode 1574-1623 van de in totaal 350 in de acta opgenomen bijeenkomsten er 143 extraordinaris waren, dus ongeveer 40 %.

In de eerste jaren (en trouwens ook wel in latere jaren) wordt het onderscheid tussen ordinaris en extraordinaris overigens niet expliciet vermeld; uit de context of uit de vermelding van de aanwezigen valt meestal wel af te leiden dat het een bijeenkomst betrof die later als ‘extraordinaris’ in de annalen zou zijn opgenomen.⁶⁹¹

Een enkele maal zijn de acta van een bijeenkomst tussen wal en schip gevallen. Op 8 oktober 1576 stond een bijeenkomst te Brielle geagendeerd maar daarvan is niets in het classisboek genoteerd.⁶⁹² Het is natuurlijk mogelijk dat de bijeenkomst niet heeft plaats gevonden maar gezien de opengelaten ruimte in het classisboek lijkt het waarschijnlijker dat de scriba heeft verzuimd de acta op te tekenen. Een extraordinaris vergadering van de Brielse predikanten en enkele ‘naest gesetene’ met een afvaardiging van de kerkenraad van Oude Tonge over het vertrek en de vervanging van David Timmerman, een vergadering die tussen 12 en 15 september 1604 moet zijn gehouden, staat evenmin in de annalen vermeld.⁶⁹³ Verder staat vast dat de acta van een aantal vergaderingen van het contraremonstrantse deel van de classis het classisboek nooit hebben bereikt.⁶⁹⁴ Zo weten we dat op 29 november 1618 in de contraremonstrantse classis de (niet overgeleverde) acta zijn voorgelezen van de op 3 juli 1618 in Ouddorp gehouden vergadering. Tenslotte bevindt zich onder de acta een aantal (6) verslagen van visitaties.

De onderstaande tabel vermeldt per tijdvak van vijf jaar de aantallen en soorten bijeenkomsten waarvan de acta bekend zijn.

Tabel 10. Aantallen vergaderingen van de classis Brielle

TIJDVAK	ORDINARIS	EXTRAORDINARIS	VISITATIE	TOTAAL
1574-1578	33	6		39
1579-1583	25	6		31
1584-1588	23	3	1	27
1589-1593	21	12		33
1594-1598	20	10		30
1599-1603	18	18		36
1604-1608	20	13	4	37
1609-1613	18	29		47
1614-1618	11	11		22
>1619	12	35	1	48
TOTAAL	201	143	6	350

VERGADERFREQUENTIE

Ging de synode van Emden uit van twee tot vier classicale vergaderingen per jaar (‘alle drie ofte ses maenden’),⁶⁹⁵ de synode van Dordrecht van 1574 legde de lat hoger en schreef maandelijkse classicale vergaderingen voor.⁶⁹⁶ Die ambitie bleek echter in de praktijk te hoog gegrepen en de bepaling werd dan

⁶⁹¹ De eerste keer dat een vergadering uitdrukkelijk extraordinaris wordt genoemd is op 28 oktober 1574. In de beginperiode zijn vergaderingen waar de aanduiding ‘ordinaris/extraordinaris’ ontbreekt als ‘ordinaris’ aangemerkt. De verslaglegging is dan ook voor de ordinaris vergaderingen nog uiterst beknopt.

⁶⁹² ACBr 17 sept. 1576.

⁶⁹³ SAGO, AHG Oude Tonge, inv.nr. 78.

⁶⁹⁴ Er zijn in het classisboek 22 foliobladen blanco gelaten. Zie voorts over de scheuring in de classis het hoofdstuk ‘De classis gescheurd’, pag. CCXLI.

⁶⁹⁵ Rutgers, *Acta* 58.

⁶⁹⁶ Rutgers, *Acta* 141. De bewering van Duke dat de classis Brielle maandelijks vergaderde kan alleen maar zijn gebaseerd op het eerste jaar van de classis (1574), Duke, *Reformation and Revolt*, 224.

ook door de Dordtse synode van 1578 versoepeld tot een frequentie met een bandbreedte van minimaal vier tot maximaal 12 vergaderingen.⁶⁹⁷ De synodes van Middelburg in 1581 en 's-Gravenhage in 1586 gingen daarna niet verder dan het voorschrift dat tussen de vergaderingen niet meer dan drie maanden mochten verstrijken.⁶⁹⁸ Dat betekende dus tenminste vier vergaderingen per jaar.

De classis Brielle komt over de periode 1574 – 1622 uit op een gemiddelde van ruim 4 ordinarijs vergaderingen per jaar. In het eerste jaar werden 12 vergaderingen gehouden (hetgeen ook het hoogste aantal van de reeks is) in het jaar erna 9 vergaderingen. Daarna varieert het aantal bijeenkomsten tot en met 1613 (het laatste jaar waarin de classis nog min of meer normaal functioneerde voordat zij wegens de bestandstwisten scheurde) tussen 3 en 6. Na 1613 loopt het aantal vergaderingen nog verder terug en komt het functioneren van de classis door de bestandstwisten ernstig in het gedrang. De commotie rond het beroepingswerk in diverse gemeenten leidt tot een sterke stijging van het aantal extraordinarijs vergaderingen. Als de spanningen in de classis in 1615 leiden tot een scheuring ontstaan twee afzonderlijke series acta: een ‘remonstrantse’ serie en een ‘contraremonstrantse’ serie.⁶⁹⁹ Zojuist werd er al op gewezen dat met name de acta van de contraremonstranten slechts incompleet zijn overgeleverd. Als eenmaal de Dordtse synode van 1618-1619 achter de rug is dan blijft ten opzichte van de jaren vóór 1609 het aantal ordinarijs vergaderingen nog een aantal jaren betrekkelijk laag en het aantal extraordinarijs vergaderingen hoog. Het duurt dus nog even voor de classis haar normale vergaderritme heeft hervonden.⁷⁰⁰

De ordinarijs vergaderingen vonden normaliter plaats in de maanden april tot en met oktober. Daarna werd gedurende de wintermaanden niet ordinarijs vergaderd. Het werd dan ook de gewoonte op de laatste najaarsvergadering aan het eind van de sessie eventuele dringende zaken te delegeren aan de predikanten van Den Briel en de ‘naeste gelegene’ predikanten, die dan zo nodig extraordinarijs vergaderden.⁷⁰¹ Zo vertoonde het ‘ordinarijs’ vergaderritme een duidelijk seizoenpatroon, in tegenstelling tot de extraordinarijs sessies.⁷⁰²

Afgezien van variaties in het aantal vergaderingen van jaar op jaar, ontwikkelde zich in de loop van de tijd het volgende vergaderschema:⁷⁰³

- een voorjaarsvergadering (soms, maar lang niet altijd, de eerste maandag of dinsdag na Beloken Pasen⁷⁰⁴)
- een tweede voorjaarsvergadering ter voorbereiding van de jaarlijkse particuliere synode
- een zomervergadering

⁶⁹⁷ Rutgers, *Acta* 242: ‘alle maenden ofte ses weken, korter of langher dogh also datse den tyt van dry maenden niet voorby gaen’.

⁶⁹⁸ Rutgers, *Acta* 386 en 496.

⁶⁹⁹ Zie tabel 18 op pag. CCLI.

⁷⁰⁰ In de jaren 1623-1630 was er een stabiel vergaderritme van gemiddeld drie ordinarijs vergaderingen per jaar: een voorjaars-, een zomer- en een najaarsvergadering; alleen in 1625 werden 4 ordinarijs vergadering gehouden. Het gemiddeld aantal extraordinarijs vergaderingen daalde van gemiddeld 4 per jaar in 1623-1625 tot gemiddeld 3 per jaar in 1626-1630.

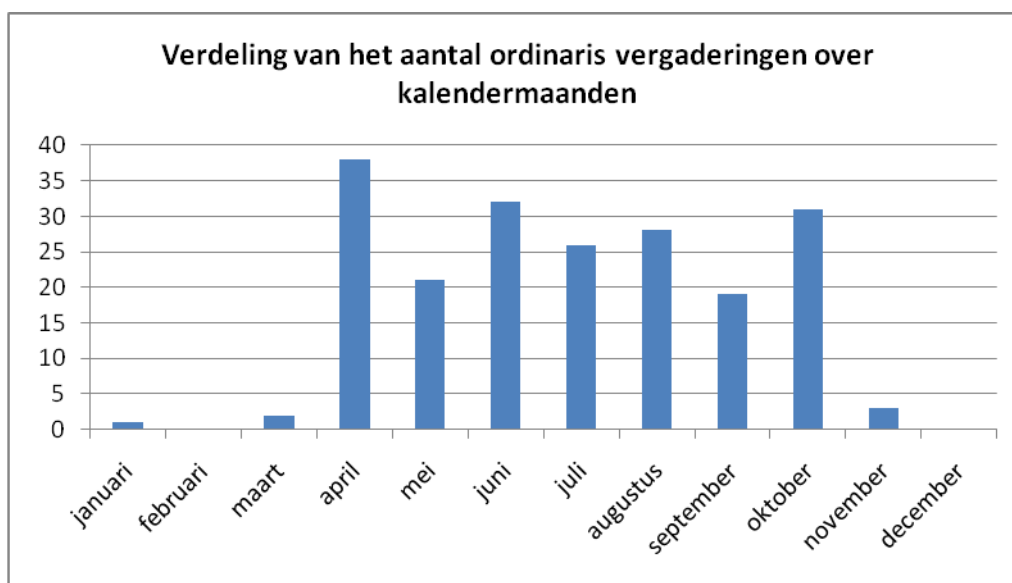
⁷⁰¹ Bijv. ACBr 22-23 oktober 1583: ‘Alzoe van nuu by den winter gheen ordonarissee classicale vergaderinge gehouden sal worden soe authoreseren die broederen van den classe den kercke van den Brielle met den naestgesetene dienaren om uut haer aller naeme te handelen ende sluyten soedaenige nodige stucken soude moegene vorvallen en oock uuytschrijven den tyt des naesten classe.’

⁷⁰² Deze manier van werken komt overeen met de werkwijze in de classis Edam, waar men werkte met wintergedeputeerden, Geudeke, *De classis Edam*, 173, evenals in de classis Bolsward, Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 5 (6 okt. 1600). In de classis Brielle hanteert men echter ook voor de wintervergaderingen de term ‘extraordinarijs’ en die term hebben we hier ook aangehouden. Ook de classis Gorinchem kende deze werkwijze, zie Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXX. De classis Delft hield wel een ordinarijs vergadering in januari, Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 61 evenals de classis Rotterdam: Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 108-109.

⁷⁰³ In de jaren 1623-1630 ontwikkelt zich een regelmatig vergaderritme van drie ordinarijs vergaderingen per jaar: april (eventueel mei), juni (eventueel juli) en oktober, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E4.

⁷⁰⁴ In de classis Gorinchem was dat wel de gewoonte Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXII.

- een najaarsvergadering

VERLOOP VAN DE VERGADERINGEN

Tot 1601 was de maandag voor de classis de favoriete dag voor de ordinaris bijeenkomsten: van de 201 ordinaris vergaderingen zijn er 129 op de maandag gehouden of begonnen.⁷⁰⁵ Vóór 1601 werd slechts bij hoge uitzondering op dinsdag vergaderd zoals op 28 augustus 1582.⁷⁰⁶

Een duidelijke reden voor de maandag blijkt niet uit de acta, maar een voorstel van de Brielse predikant Aegidius Johannis Frisius om voortaan op de dinsdag te vergaderen haalde het in 1586 niet ‘also op vele plaetsen in de classis op de woensdach ghepredikt wort ende daerdoor soude in hare dienst verhindert worden’.⁷⁰⁷ Daaruit zouden we kunnen afleiden dat men pas de dag na de vergadering de terugreis aanvaardde. Eerst later, vanaf 1601, blijken de broeders bij voorkeur dinsdags te vergaderen.⁷⁰⁸

Het aanvangstijdstip was ’s morgens 9 uur, hetgeen voor degenen die van ver moesten komen een wel zeer vroeg begin van de maandag moet hebben betekend.⁷⁰⁹ Bij het vaststellen van een vergadering op maandag 16 augustus 1574 in Goedereede werd de broeders uit Voorne en Putten op het hart gedrukt voor de gezamenlijke overtocht vroeg in de morgen ‘te seven uuren op de Hellevoetsche sluis te wesen’.⁷¹⁰ In juni 1608, inmiddels was dinsdag de gewone vergaderdag, besloot men ’s morgens 7 uur te

⁷⁰⁵ Ook in de classis Delft was sinds 1591 maandag de gebruikelijke vergaderdag, Abels en Wouters (ed.), *Classicale acta Delft en Delfland*, XXVIII en 447n (3 jan. 1610).

⁷⁰⁶ ACBr 30 juli 1582: ‘ende den broederen sullen haer schicken den 27 tegens den avont in de herberge te wesen’.

⁷⁰⁷ ACBr 14 apr. 1586. Voor de vergaderingen die in Brielle gehouden werden zou het feit dat daar op maandag de weekmarkt werd gehouden nog een overweging geweest kunnen zijn.

⁷⁰⁸ ACBr 16 apr. 1601 en 10 juni 1608.

⁷⁰⁹ Van reizen op de voorafgaande zondag blijkt niets; er is wel een aantal keren op de zondag een extraordinaris vergadering geweest, bijv. 22 aug. 1593. Overigens was het doorgaans de gewoonte dat men de avond tevoren op de plaats van bestemming diende te zijn. Zo werden in 1603 de leden van de particuliere synode beschreven ‘ten Briel op den 4en augusti des avonds in der herberghe’, Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 262 (1 juli 1603).

⁷¹⁰ ACBr 15 juli 1574. Het is onduidelijk van welke veerdienst men gebruik wilde maken; pas in 1595 werd een veerdienst vanuit Hellevoetsluis ingesteld, Walters, ‘Over de vestiging van veren’, 6-7. De bewuste vergadering zou overigens in Sommelsdijk worden gehouden vanwege de in Goedereede toenemende pest.

beginnen; gewoonlijk zullen de meesten al de maandagavond te voren in de betreffende vergaderplaats zijn gearriveerd.⁷¹¹

De extraordinaris bijeenkomsten, die doorgaans in Brielle plaatsvonden met ‘de naeste gesetene’ predikanten, werden eveneens meestal op maandag gehouden. Het aanvangstijdstip was 10 uur precies met de boete van 3 stuivers bij te laat komen.

Zeker in de beginperiode was er geen strakke agenda. Ook in de verslaglegging van de vergaderingen ontstaat pas geleidelijk in de loop van de eerste decennia een zekere uniformiteit. Eerst als Tijckmaecker als enige de zorg voor het classisboek op zich neemt is er sprake van een min of meer uniforme *lay-out* van de acta. In de praktijk is gaandeweg het volgende globale vergaderschema ontstaan, overigens zonder daarin een al te strakke volgorde aan te houden:

- opening met gebed
- verkiezing van praeses en scriba (en later assessor)
- onderzoek van de credentiebrieven
- eventueel een propositie door één van de collega’s
- voorlezen van de acta van de vorige en eventueel eerdere vergaderingen
- behandeling van de overige agendapunten
- censura morum
- sluiting met dankzegging.

Uit de acta kan niet duidelijk worden afgeleid of er volgens een van te voren opgestelde agenda werd gewerkt en wie die agenda dan opstelde. Kon niet alles in één dag worden afgehandeld dan werd de vergadering ‘des anderen daechs’ voortgezet. Was de gemiddelde vergaderduur in de periode 1574-1593 iets meer dan een dag; in de periode 1594-1613 liep dit op tot ongeveer anderhalve dag, hetgeen de toenemende intensiteit van het classicale werk illustreert.

Voor de extraordinaire bijeenkomsten is de verslaglegging minder eenduidig en vaak ook minder uitgebreid. Opening, sluiting en verkiezing van praeses worden veelal niet vermeld en het lijkt er op dat de gang van zaken tijdens de extraordinaris zittingen ook wat informeler is geweest.

Het behoorde tot de taak van de praeses de orde te bewaken en de discussies in goede banen te leiden. Het heeft er alle schijn van dat een vergadering wel eens wat rommelig kon verlopen. Na de opening van de bijeenkomst kon dat veroorzaakt worden door laatkomers maar herhaaldelijk wordt ook melding gemaakt van laatkomers in de middagsessies voor wie de middagpauze kennelijk niet lang genoeg was. Verder konden ook bezoekers, zoals gedeputeerden van andere classes of gemeenten, overheidsdienaren of lidmaten, zich melden om het één of ander aan de classis ter behandeling voor te leggen. In oktober 1589 wordt ds. Henricus van Steenwijck uit Korendijk aangesproken ‘vanwegen zijn onordelick vertreck uut de laeste classe’ en enige jaren later wordt zijn collega Isebrandus van Byland uit Nieuw-Helvoet een boete opgelegd omdat ‘hy sonder consent uuyt de classe is gescheyden’.⁷¹² Het kan zelfs te gortig worden: in 1621 melden de acta dat ‘bevonden wordt dat deur het uytgaen der broederen sonder oorloff groote disordre in de vergaderinge geschiedt’; voortaan mag dan ook niemand uit de vergadering gaan zonder toestemming van de praeses op een boete van zes stuivers.⁷¹³

Niemand mocht iets van het besprokene naar buiten brengen. Loslippigheid over zaken die een afwezige aangingen werd beschouwd als achterklap en bestraft met een boete.⁷¹⁴ Isebrandus van Byland moest 20 stuivers boete op tafel leggen omdat hij de inhoud van een resolutie van de classis had ‘geopenbaert

⁷¹¹ De vergadering in juli 1605 is voor 11 juli beschreven en werd een dag later gehouden, ACBr 10 mei 1605, 12 juli 1605. Evenzo de vergadering van oktober 1607: voor 15 oktober beschreven en 16 oktober gehouden, ACBr 8 aug. 1607, 16 okt. 1607.

⁷¹² Resp. ACBr 9 okt. 1589 en 16 juni 1603.

⁷¹³ ACBr 19 okt. 1621.

⁷¹⁴ ACBr 16 aug. 1574.

dengenen die het alsdoen noch niet toe en quam te weten.⁷¹⁵ Als de kerkenraad van Heenvliet vraagt om op de hoogte gehouden te worden van datgene wat in de classis wordt verhandeld is de classis niet erg toeschietelijk. Zij besluit dat men de kerkenraad ‘die dinghen mondelyck sal moghen aenseggen die tot stichtinge diennen oft strecken’, een formulering waarmee de classis nog alle kanten op kan.⁷¹⁶

VERGADERPLAATS

De synode van Dordrecht van 1574 schreef voor de (ordinaris) classicale vergaderingen te houden in ‘verscheiden plaetsen d’een na d’ander’.⁷¹⁷ Om daarin orde en regelmaat aan te houden stelde de classis op 12 oktober 1579 een eerste voorlopige serie van zeven vergaderplaatsen vast waaraan werd toegevoegd: ‘ende dese geeindicht synde sal alsoe by den broederen verordent worden so waer men se alsdan voort houden sal.’

Vier jaar later, op 29 augustus 1583 werd een uitgebreidere lijst opgesteld, die op 10 april 1584⁷¹⁸ definitief werd vastgesteld; deze lijst van vergaderplaatsen treffen we in twee versies aan op het titelblad van het eerste classisboek. Onderaan staat overdwars nog een in het net geschreven versie. Het tweede classisboek bevat voorin een in 1595 vastgestelde *novus ordo classis servandae*.

Het beste wat van deze lijsten gezegd kan worden is dat wel geprobeerd werd deze als leidraad te hanteren, zoals in het voorjaar van 1595 toen de broeders zich ‘eendrachtelyck’ voornamen ‘dat men voortaan gheene plaetsen overslaen om classis te houden en sal’⁷¹⁹ maar dat het in de praktijk niet haalbaar bleek zich er helemaal aan te houden.

Gaan we voor de classis als geheel uit van 20 à 25 predikantsplaatsen en het totaal aantal ordinaris vergaderingen van 202 dan zou – statistisch gezien – elk dorp in de periode 1574-1622 toch 8 à 10 keer de classis hebben mogen verwelkomen. Voor Brielle zou dat getal, gezien het aantal predikantsplaatsen van 2, neerkomen op 16 à 20 keer.

Kijken we naar de werkelijke feiten dan heeft de classis meer dan gemiddeld binnen de muren van Brielle vergaderd namelijk 53 van de 206 ordinaris bijeenkomsten, dus ongeveer een kwart daarvan. Van de 26 andere gemeenten binnen de classis zijn er zeven die 8 à 10 keer de classis hebben mogen ontvangen. Dit zijn de gemeenten van Heenvliet, Geervliet, Dirksland, Spijkenisse, Oude-Tonge, Rockanje en Simonshaven. Plaatsen als Goedereede, Middelharnis, Zuidland en Ooltgensplaat moesten met wat minder genoegen nemen terwijl de classis in kleinere dorpen als Nieuw-Helvoet, Hekelingen en Stad aan het Haringvliet niet meer dan één of twee keer heeft vergaderd. In Piershil hebben de broeders - in classicaal verband althans - waarschijnlijk helemaal nooit hun gezicht laten zien.

Ondanks het niet (kunnen) volgen van het rooster van vergaderlocaties en het numerieke overwicht van Brielle als vergaderlocatie in het totaal aantal vergaderingen kan op basis van deze gegevens toch niet worden gesteld dat de classis de gemeenten buiten Brielle in dit opzicht geheel links heeft laten liggen. Evenals in de classis Delft is ook in de classis Brielle wel eens (april 1608) de vraag aan de orde geweest om Brielle als enige vergaderplaats aan te wijzen.⁷²⁰ De acta vermelden niet uit welke hoek dit voorstel kwam; besloten werd dat men ‘by de oude ordre sal blyven ende dat elcke kercke syn keer ende buertte sal houden om de broeders te ontfangen’.⁷²¹ Daarna is nog gedurende de godsdiensttwisten door ‘eenighe van de classe (...) voorgeslagen oft niet soude bequaem wesen, dat men de ordinaire classicale

⁷¹⁵ ACBr 16 juni 1603.

⁷¹⁶ ACBr 13 okt. 1610.

⁷¹⁷ Rutgers, *Acta*, 141.

⁷¹⁸ ACBr 10 apr. 1584: ‘Is noch op huijden ten dage van den broederen gestelt een goede ordeninge hoe dat voertdaen die classis sal gehouden worden als voer in’t boeck staet begrepen in de eerste zyde.’

⁷¹⁹ ACBr 10 apr. 1595.

⁷²⁰ Zie Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 63-64.

⁷²¹ ACBr 22 apr. 1608.

vergaderinge voorts soude houden in de stadt van den Briele, nochtans sonder bedwanck.⁷²² Inderdaad heeft het remonstrantsgezinde deel van de classis tot aan 1619 alleen nog maar binnen Brielle vergaderd.⁷²³ Afgezien van deze uitzonderlijke situatie kan dus op dit punt niet echt van een opvallende dominantie van Brielle worden gesproken.

Dat laatste geldt zeker niet als we ook de nadelen die aan het vergaderen in de kleine plaatsen op het platteland waren verbonden in ogenschouw nemen. De vergaderaccommodatie zal er immers niet altijd optimaal zijn geweest voor een gezelschap van tussen de 10 en 20 predikanten.⁷²⁴ Over de vergaderruimte en het onderdak van de predikanten laten de acta nauwelijks iets los. Was de vergadering belegd in Brielle dan kwam men veelal wel samen ten huize van één van de stadspredikanten, die kennelijk ruim genoeg behuist waren.⁷²⁵ Donteclock had eens zelfs vier dagen lang zijn collega's over de vloer.⁷²⁶ Maar de dorpspastorieën zullen in het algemeen wel te klein zijn geweest om de classis vergaderruimte te bieden hoewel Jacob Louff te Simonshaven in 1580, Johannes van Steenberghe te Geervliet in 1584 en Valerius Tophusius te Oudendoorn in 1605 hun medebroeders thuis ontvingen.⁷²⁷ Vermoedelijk zal in de meeste gevallen de dorpskerk zelf de vergaderplaats zijn geweest, zoals het geval was op 3 en 4 april 1606 in Ooltgensplaat.⁷²⁸

Een ander praktisch punt was het voor de deelnemers aan de vergadering vinden van gelegenheid om de nacht door te brengen. Een stad als Brielle bood uiteraard genoeg overnachtingsmogelijkheden. Eén keer valt te lezen dat de broeders voor de vergadering van 28 augustus 1582 zich moeten 'schikken den 27en tegens den avont in de herberge te wesen'.⁷²⁹ Maar in de dorpen zal men veelal een beroep hebben moeten doen op de gastvrijheid van particulieren.

Een voor de classis niet te veronachtzamen punt waren de kosten die de ontvangst van de classis met zich meebracht. De gewoonte was dat door de ontvangende predikant de maaltijd werd geregeld. Het was zelfs zo dat, als de vergaderlocatie om bepaalde redenen werd veranderd, de predikant van de oorspronkelijk geplande vergaderplaats toch verantwoordelijk bleef voor de kosten.⁷³⁰ Die kosten konden aardig oplopen zodat de classis in 1601 besloot 'tot ontlastinge ende verlichtinge van dengeenen die de classe heeft, dat een ygelyck van nu voortaan, hy verschynne op de classe ofte niet, dat hy sal gehouden zyn te geven van yder maeltyt vyf stuvers'. De gastheer, die de voorlaatste keer de classis had ontvangen, moest het geld 'sien te ontfangen, opdat hy 't behandige ende overtelle dengeenen daer de classe is'.⁷³¹ Hoezeer dit soort zakelijke aspecten van het classicale werk de heren predikanten kon bezig houden, onthult de bij het slot van dit artikel in de marge bijgeschreven zin: 'Is oock besloten dat, om questie te vermyden, dat voortaan een yegelyck diennaer, op de classe comparerende oft niet, sal betalen 20 st., 'tsy dat de classe cort oft lanc duert.' Eén keer melden de acta bij het vaststellen van een volgende vergaderdatum: 'ende sal een yegelyck voor zyn montcoste sorge draghen moeten'.⁷³²

⁷²² ACBr 8 apr. 1614; zie ook ACBr 15 aug. 1614.

⁷²³ Met uitzondering van een extraordinaris vergadering in 1615 in Zuidland.

⁷²⁴ En eventuele ouderlingen, hoewel dat waarschijnlijk maar weinig voorkwam.

⁷²⁵ ACBr 14 mrt. 1575 (de volgende vergadering), 25 apr. 1583 (de volgende vergadering wordt in het huis van Jacobus Postelius gehouden), 9-10 apr. 1584 (bij Aegidius Johannis), 18 apr. 1602 (de volgende vergadering bij Nicolaas Dammius).

⁷²⁶ ACBr 21-24 apr. 1597.

⁷²⁷ ACBr 9 mei 1580; 28 mei 1584, 10 mei 1605.

⁷²⁸ Attestatie in SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 39: '(...) dat op den laetsten classis binnen den voorn. dorpe vergadert wesende binnen de kercke (...).

⁷²⁹ ACBr 30 juli 1582.

⁷³⁰ Zo zou de vergadering van 11 juli 1605 in Brielle worden gehouden 'ten coste van Egidius Wyckentoren, predikant in Goeree', ACBr 10 mei 1605. Uiteindelijk werd de vergadering toch ten huize van Wijckentoorn in Goedereede gehouden, ACBr 12-13 juli 1605.

⁷³¹ ACBr 16 apr. 1601.

⁷³² ACBr 25 april 1607. Ook in andere classes waren de kosten voor het eten een aandachtspunt bijv. in de classis Rotterdam werd gezocht naar 'den gevoegelijksten ende onkostelicksten middel om het middachmael te hauden.' Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 280.

Het doel van het gezamenlijk eten was (uiteraard) om ‘vriendtschap ende liefde t’onderhouden’.⁷³³ Over de maaltijden zelf tussen de bijeenkomsten door of na sluiting van de classis komen we uit de acta vrijwel niets te weten. Van andere classes is bekend dat het verloop van de classicale maaltijden geen aanstoot mocht geven.⁷³⁴ Eén van de redenen waarom de predikant van Middelharnis, Franciscus Borluit, een schuldbekentenis moest afleggen was dat hij had ‘maeltijden gehouden nae de classe ende met mijn huisvrouw lichtverdige liedekens gesongen, ende nochtans geclaeht van de costen van de classe.’⁷³⁵ Toen Abraham Jansz., predikant in Goedereede, op dat moment wel zeker zelf in kennelijke staat verkerend, in een gezelschap eens de spot dreef met de classis, zeggend dat er een kalf en een ram moest worden gemest en ‘dat hy een cruycxken met cleyn bier ende een cruycxken met wyn soude hebben ende soude ’t den president eens brenghen ende schencken hem dunne bier’ moet hij vast de classicale maaltijden in het vizier hebben gehad.⁷³⁶ In sommige classes gaf de plaatselijke regering de wijn bij de maaltijd maar in de classis Brielle is een dergelijke vrijgevigheid niet gebleken,⁷³⁷ behalve in 1623 toen de magistraat van Goedereede wel f7 betaalde voor de levering van een ‘tonne faro’ ten gerieve van de daar gehouden classicale vergadering.⁷³⁸

Met de extraordinaris bijeenkomsten lag het allemaal wat eenvoudiger. In de eerder genoemde vergadering van 12 oktober 1579 werd besloten ‘dat alle extraordinaris tesamencompsten gehouden sullen worden in den Briele, een yegelyck op syne costen’.⁷³⁹ Van de 141 extraordinaris bijeenkomsten zijn er 115 in Brielle gehouden; de overige hebben elders plaats gevonden, waarbij vooral praktische overwegingen een rol zullen hebben gespeeld.

AAN- EN AFWEZIGHEID

Hoe was het gesteld met de opkomst op de classicale vergaderingen binnen de Brielse classis? Bij de meeste (ordinaris) vergaderingen staat wel iets vermeld over de opkomst; soms staan de *presentes*, soms ook de *absentes* opgesomd en nu eens met name en dan weer per plaats aangeduid. Het valt daarom niet altijd voor 100 % exact na te gaan hoeveel *personen* er aan de vergadertafel plaats namen, omdat immers in principe ook tenminste één ouderling met de predikant diende mee te komen. Als er al, conform ‘Dordrecht 1578’, ouderlingen meekwamen - en zeker gedurende de eerste tien jaar van het bestaan van de classis waren ze niet aanwezig⁷⁴⁰ - dan worden ze zelden met name genoemd. Daardoor valt niet met absolute zekerheid te achterhalen, wanneer er bijvoorbeeld staat dat ‘Zuidland’ aanwezig is, of daarmee wordt bedoeld dat de predikant van Zuidland aanwezig of een ‘volledige’ afvaardiging van Zuidland (dus inclusief een ouderling). Zoals hierna nog zal blijken, zijn ouderlingen ook maar weinig aanwezig geweest. Als David Thomasz. op 20 oktober 1619 een credentiebrief vraagt voor de aanstaande classisvergadering dan besluit de kerkenraad

⁷³³ Abels en Wouters (ed.), *Classicale acta Delft en Delfland*, 234 (23 sept. 1599).

⁷³⁴ In de classis Delft is wel eens gespot met het ‘banketeren’ van de broeders en in Edam werd geconstateerd dat het eten in de vergaderzaal ‘wat ongerijmt’ toeging; Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 63, Geudeke, *Classis Edam*, 168.

⁷³⁵ ACBr 22 sept. 1586.

⁷³⁶ ACBr 21-24 apr. 1597.

⁷³⁷ Schotel, *Openbare eredienst*, 392;

⁷³⁸ Caland, ‘Bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis van Goedereede’, 540. Faro is een biersoort, van sterk gehalte.

⁷³⁹ ACBr 12 okt. 1579.

⁷⁴⁰ Rutgers, *Acta*, 242 voor het voorschrift. Uitgerekend het handschrift van de synode van Dordrecht 1578 dat in het classicaal archief in Brielle berust heeft hierbij de aantekening in de marge: ‘Is vrijgesteld den kercken ouderlinghen mede te senden ofte niet’, Nauta en Van Dooren (red.), *De Nationale Synode van Dordrecht 1578*, 149.

‘een credentie te laeten stellen uut haeren naemen opdat door deselve vertoont werde dat haeren predican van haer op de classicae vergaederinge gesonden wert om uut haeren naeme op den classe den welstant der kercken te helpen bevorderen.’⁷⁴¹

Pas als de classis in Spijkenisse zelf vergadert besluit de kerkenraad dat er een ouderling ‘soude bijblijven, soo lange de vergaderinge soude dueren.’⁷⁴² En zo zal het meestal wel zijn gegaan. Niettemin kunnen we de opkomst op de vergaderingen eigenlijk alleen nagaan op het niveau van de gemeenten.⁷⁴³ Als een ouderling meekwam dan had die wel stemrecht, met dien verstande dat een gemeente, ook al was die met meer kerkenraadsleden vertegenwoordigd, maximaal twee keurstemmen had.⁷⁴⁴

Om besluiten te kunnen nemen moest in principe een quorum van minimaal de helft van het aantal gemeenten binnen de classis in een ordinariis vergadering vertegenwoordigd zijn.⁷⁴⁵ Zo stelde de extraordinariis vergadering een besluit omtrent de tuchtzaak betreffende Adrianus de Jonckheere in 1594 nog uit omdat die vergadering ‘niet sterck ende de sake swaer was.’⁷⁴⁶ Eén van de redenen om over het beroep van Dordrecht op Gosuinus Buytendijck van Goedereede nog geen besluit te nemen was dat de (extraordinariis) vergadering ‘geheel swack ende van cleynen getale’ was.⁷⁴⁷

Als we in absolute kwantitatieve zin iets willen zeggen over het compareren van de broeders dan moeten we de extra-ordinariis vergaderingen buiten de selectie houden, eensdeels omdat de registratie van de absenten tijdens deze vergaderingen veel minder consistent gebeurde en anderdeels omdat een aanzienlijk deel van de extraordinariis vergaderingen bedoeld was voor een selectie van de classische leden (de Brielse predikanten en de ‘naeste gesetene’). Deze vergaderingen geven dus geen goed beeld van het ‘opkomstgedrag’. Blijven over de 201 ordinariis vergaderingen. Daarvan zijn er enige tientallen met of geen of een (zeer) onvolledige aanwezigheidsregistratie. Uitgesloten werden ook vanwege de buitengewone omstandigheden de bijeenkomsten in de jaren 1615-1618. Uiteindelijk bleef een ruime steekproef van 170 ordinariis vergaderingen over. De onderstaande grafiek laat de jaargemiddelden zien over de gehele periode (het *overall* gemiddelde bedraagt 81,5 %).

De napolgende grafiek demonstreert dat de gemiddelde opkomst zich grosso modo rond de 80 % beweegt en dat er gemiddeld over de gehele periode genomen geen duidelijke stijgende of dalende trend in is te onderkennen. Ook de periode van de bestandstwisten laten geen breuk in de ontwikkeling zien. Zijn er ook verschillen waar te nemen in de opkomst per gemeente? Die zijn er inderdaad: Goedereede noteert dan de laagste opkomst (67 %), Brielle daarentegen de hoogste (97 %) en dat laatste valt ook wel te verwachten gezien de voortrekkersrol van de stad.⁷⁴⁸ Het valt niet precies met een eenvoudige statistische formule te onderbouwen,

⁷⁴¹ SAVPR, AHG Spijkenisse, inv.nr. 1, pag. 32.

⁷⁴² Vergadering van 19 juli 1620, SAVPR, AHG Spijkenisse, inv.nr. 1, pag. 44.

⁷⁴³ Ook een eventuele sluitende administratie van de boeten, waaruit de (mate van) afwezigheid zou zijn af te leiden, is niet bewaard gebleven.

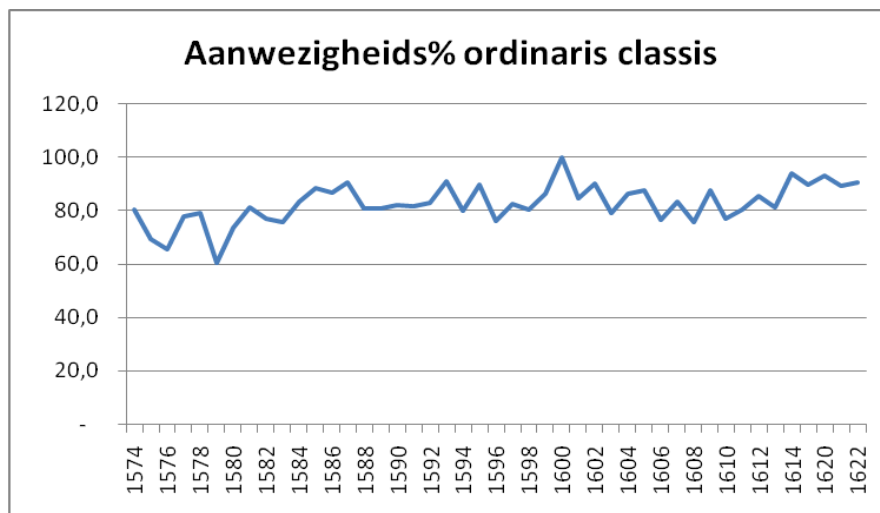
⁷⁴⁴ Aldus de synode van Dordrecht, Rutgers, *Acta*, 242. De particuliere synode van Schiedam in 1602 laat de bepaling van het maximum aantal keurstemmen per gemeente over aan de classes, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 190.

⁷⁴⁵ ACBr 12 mei 1578: ‘en sullen die dan present syn, soe sij in minder getale zyn dan die absenten, nijet mogen besluten dat crachtich gehouden sal werden, tensy dat het van die naestvolgende classische versamelinghe geratificeert werde, welcke macht sal hebben sulcke voorgaende handelinge te approberen ofte te nijet te maecken’ en ACBr 10 juni 1608: ‘namentlyck de helft van het getal na de kercken deses classis te rekenen’.

⁷⁴⁶ ACBr 24 okt. 1594.

⁷⁴⁷ ACBr 17 sept. 1620.

⁷⁴⁸ Cijfermatig noteren Rhooen en Piershil de hoogst mogelijke aanwezigheidspercentages (100%) maar gezien de korte tijdspanne dat deze gemeenten in de classis participeerden in de jaren 1574-1623 zijn deze twee gemeenten niet representatief.

maar het verbaast toch niet als we onder de groep gemeenten met een benedengemiddelde opkomst juist die gemeenten aantreffen waar één of meer predikanten hebben gestaan 'waar wat mee aan de hand was' zoals Goedereede, Middelharnis en Spijkenisse. Geervliet staat op het één na laagste gemiddelde (69%). Tot 1586 stond daar Johannes van Steenberghe, niet één van de gemakkelijkste, die zich vrijwel nooit op de classis vertoonde. Tot dat jaar staat de opkomst van Geervliet dan ook op 43%, vanaf 1586, als Tijckmaecker zijn intrede doet, komt Geervliet iets boven het gemiddelde terecht (82%). Het hangt dus in sterke mate af van de persoon die de gemeente vertegenwoordigt. Omgekeerd treffen we in de groep met een bovengemiddelde opkomst die gemeenten aan die gedurende meerdere jaren zijn gediend door bekwame predikanten zoals Bommenede met Hendricus Nolthenius, Zuidland met Jacobus Florianus en Nieuwe-Tonge met Arnoldus Timmerman.

Waren de broeders nu zelf tevreden over de mate waarin werd deelgenomen aan het classicale werk? Uit de acta wordt dat niet echt duidelijk; klachten over een structureel lage opkomst vernemen we niet. Maar men trof wel maatregelen om het bijwonen van de vergadering te stimuleren. Al in de eerste vergadering werd een regeling getroffen voor het te laat komen op of het geheel verzuimen van de classicale vergadering. Iemand die na negen uur komt of 'als het gebedt gedaen zijn' verbeurt 2 stuivers en afwezigheid wordt gestraft met 4 stuivers, tenzij er een genoegzaam excuus kon worden gegeven.⁷⁴⁹ De boeten werden geheven 'tot profijt des classe'. In 1582 werd de boete voor het te laat komen verhoogd tot 3 stuivers 'tot behoefte van den armen ter plaetsen daer de broederen byeen sullen gecompareert wesen'.⁷⁵⁰ Wie kwam 'naerdad de handelinge der broederen gedaen is' (blijkbaar kwam dat voor) was 10 stuivers verschuldigd; wie zonder geldig excuus helemaal niet kwam opdagen verbeurde een gulden. Kennelijk gaf de praktijk aanleiding later de boete op het te laat komen nog eens op te schroeven tot een schelling (6 stuivers).⁷⁵¹ Ook het bijwonen van extraordinaris vergaderingen was geen vrijblijvende zaak; op wegblijven stond een boete van 3 stuivers. Afgaande op de toch wel frequente vermeldingen van opgelegde boetes heeft het niet afdoende geholpen.

⁷⁴⁹ ACBr 19 april 1574; herhaling op 28-6-1575.

⁷⁵⁰ ACBr 25 sept. 1582.

⁷⁵¹ ACBr 16 apr. 1601; de boete voor absentie bleef gehandhaafd op een gulden. In 1603 (ACBr 16 juni 1603) wordt het beboeten iets verfijnd: een stuiver voor binnenkomen na het gebed en een schelling voor het arriveren in de loop van de eerste dag. De boete van één gulden voor algehele afwezigheid bleef uiteraard gehandhaafd.

Kon men (meestal dus achteraf in de eerstvolgende vergadering⁷⁵²) de afwezigheid excuseren vanwege ziekte of ‘eenighe merckelycke reden’ dan bleef de boete achterwege. Meermalen treffen we in de acta bij de afwezigheidsmeldingen dan ook het later toegevoegde ‘syn geexcuseert’ aan of wordt volstaan met de mededeling dat ‘zijne excuse voor goet geacht’ werd.⁷⁵³ Helaas moeten we meestal raden naar de reden van afwezigheid. Zo werden op 30 juli 1584 in Goedereede de meeste absenten ‘bij den broederen excusabel genomen, uutgesondert Oude-Tonge, dat hij zijn saecke sal verclaren in de naestcomende vergaderinge’ maar over wat bij de meeste absenten wel en bij die van Oude-Tonge niet door de beugel kon, tasten we in het duister. Bij de gevallen waar de reden van afwezigheid wel wordt vermeld gaat het meestal om ziekte of afwezigheid van huis. Zo wordt op 15 juli 1574 van Hector Claes van Rockanje aangetekend dat hij ‘artyck in de beenen’ had en van Johannes Culhemius dat hij ‘laborabat peste’.⁷⁵⁴ Henricus Crieckenbeeck, predikant in Zuidland, is eens reeds aan het begin van een vergadering vanwege ‘swaricheyt des lichaems wederghekeert naer huijs’⁷⁵⁵ en Franciscus Borluit moest zich verontschuldigen vanwege ‘syne swachheit ende omorder’.⁷⁵⁶ Eerder dat jaar had de al op leeftijd gekomen Johannes van Steenberghe uit Geervliet toestemming gekregen niet naar de classis in Goedereede te hoeven gaan ‘overmits zyne swackhyt’.⁷⁵⁷ Nicolaes Tijckmaecker tobde al sinds zijn komst uit Brabant met een kwaal aan zijn been of voet en moest vanwege een ontsteking op de vergadering van 6 oktober 1609 verstek laten gaan.⁷⁵⁸

Ook verblijf elders kon een reden tot verhindering zijn. Aegidius Johannis kon op 13 juni 1575 de vergadering niet voorzitten omdat hij ‘om nootsaeke tot Rotterdamme moeste wesen’.⁷⁵⁹ Michiel Andriesz. uit Dirksland, zoals bekend een notoire absenteïst, had op 14 mei 1576 nu wel eens een goede reden: hij was ‘nae Embden’. Arnoldus was 22 mei 1581 ‘van huys’ en op 15 juli 1585 had Nicolaes Tijckmaecker ‘met een sekeren brief zyne ontschult ghedaen door Henricus Coesveldius’ omdat hij op Walcheren zat.

Zelfs een zendingsreis kon een reden tot verzuim zijn. Dat was het geval bij Joachim Horstius, die van de Amsterdamse predikant Petrus Plancius de vraag kreeg voorgelegd of hij als predikant met de schepen wilde meegaan.⁷⁶⁰ Later als hij wordt beroepen naar Alphen aan den Rijn en noch de classis Brielle noch de kerk van Oude-Tonge hem wil laten gaan voert hij als één van de argumenten aan ‘alsdat hy wel eertyts soude van syn kercke oorlof gecregen hebben om in Indien te reysen met de schepen’.⁷⁶¹ Vanaf oktober 1599 tot april 1601 moet hij afwezig zijn geweest.⁷⁶²

De eerder genoemde Henricus Coesvelt uit Heenvliet werd in juni 1608 geëxcuseerd vanwege zijn ouderdom.⁷⁶³ En tenslotte kon natuurlijk ook het weer een spelbreker zijn.⁷⁶⁴

⁷⁵² Bijv. ACBr 2 september 1585: ‘welker excusen sullen ten naesten reyse gehoord worden’ of 30 september 1585: welke de naeste classe zullen andienen. 18 augustus 1586: ‘die gehouden sullen wesen haer excusatie in de naeste classe mee te brengen’ waarbij in margine is bijgeschreven: ‘sijn geexcuseert’.

⁷⁵³ ACBr 14 mei 1576, i.c. de afwezigheid van Jacobus Orphanus van Heenvliet.

⁷⁵⁴ ACBr 15 juli 1574, met de later toegevoegde aantekening: obiit 16 julij.

⁷⁵⁵ ACBr 13 okt. 1592. Andere voorbeelden van ziekmeldingen: Aijco Westerwolt was geexcuseert ‘om zijn sieckt’, ACBr 14 mei 1576. Henricus uit Zwartewaal en Andreas in Heenvliet waren zelfs ‘in den wech sieck geworden’, ACBr 23 juni 1578. Steenberghe en Eeck waren op 29 juni 1579 ziek. Hector Claes en Franciscus waren op 22 mei 1581 ‘cranck’.

⁷⁵⁶ ACBr 1 okt. 1584.

⁷⁵⁷ ACBr 28 mei 1584.

⁷⁵⁸ ‘Naer raet van de meesters’ moest hij ‘den voet ende been in cussen’ leggen, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. 130, nr. 116.

⁷⁵⁹ ACBr 13 juni 1575.

⁷⁶⁰ Hierover Joosse, *‘Scoone dingen sijn sware dingen’*, 239-240.

⁷⁶¹ ACBr 4 mei 1601.

⁷⁶² Wat Horstius precies in die periode heeft gedaan is niet duidelijk: anderhalf jaar is te kort om in Oost-Indië zendingswerk te hebben verricht.

⁷⁶³ ACBr 10 juni 1608.

⁷⁶⁴ Zie hiervoor pag. XXIX.

Dit laatste brengt ons op de reisomstandigheden; het over en weer varen bracht immers ‘swaricheden, perikelen ende costen’ met zich mee. Heeft de reisafstand, of liever gezegd ‘het-moeten-oversteken-van-het-water’ de animo om naar de classis te komen beïnvloed? Om die vraag te beantwoorden is wederom de eerder gebruikte steekproef van 174 ordinaris vergaderingen gebruikt. Omdat vooral het overvaren een mogelijke barrière opleverde, is er een eenvoudige tweedeling gemaakt van de vergaderplaatsen namelijk de vergaderlocaties ten noorden van het Flacquee (dus het gebied van de huidige eilanden Voorne en Putten, met inbegrip van Korendijk en Piershil) en ten zuiden van ‘het water’ (dus Overflakkee en Westvoorne met inbegrip van Bommenede). Een zelfde tweedeling is gemaakt voor de herkomst van de leden van de classis: ten noorden dan wel ten zuiden van ‘het water’. Onze hypothese is dat de ‘noordelijke’ leden een classisvergadering trouwer zullen bezoeken als die ook in ‘het noorden’ werd gehouden en dat bij de ‘zuidelijke’ leden het omgekeerde het geval zal zijn. De onderstaande tabel geeft de aanwezigheidspercentages voor de vier mogelijke combinaties.⁷⁶⁵

Tabel 11. Aanwezighedspercentages vergaderingen classis Brielle

HERKOMST VERG.PLAATS	Aanwezigheid uit noord	Aanwezigheid uit zuid
Ten noorden van het water	86	72
Ten zuiden van het water	75	89

De zojuist geformuleerde hypothese wordt inderdaad bevestigd: een noodzakelijke oversteek over het water beïnvloedde, weliswaar niet dramatisch maar toch in zekere mate, de animo dan wel de mogelijkheid de classis bij te wonen.

De classis accepteerde, blijkens het boetesysteem, het verzuim van een vergadering niet zonder meer. Om de boete te ontlopen, moest er een ‘merckelycke’ reden zijn. Maar wat was nu eigenlijk ‘merckelyck’? In de vergadering van 20 juni 1588 werd de ‘excusatie der voergaende absenten (...) voor deese tyt in ’t goede opgenoomen ende bekent, maer met deese clausele dat voertaen geen broederen met soedanige frivole ende cleyne oorsake haer verschonende niet en sullen voer geexcuseert gehouden worden.’ Zo werd het schriftelijk excuus van Tijckmaeker door de vergadering op 10 juni 1608 niet ‘genoechsaem’ bevonden.⁷⁶⁶ Bij toeval is een excuusbriefje van Joris de Coster in de ingekomen stukken bewaard gebleven. Hij excuseerde zich vanwege het feit dat de vergadering (9 oktober 1612) viel in de week van de voorbereiding op het heilig avondmaal, een vroom excuus, dat wel, maar een excuus dat in de ogen van de classis ‘niet en can bestaen’. Niettemin streken de broeders in de daaropvolgende ordinaris vergadering op 16 april 1613 de hand over hun hart: hij werd van zijn boete ‘gerelaxeert tot op de helft door de mondelycke excuse by hem gedaen’.

Ook al bracht het reizen het nodige ongerief met zich mee, het bijwonen van de classische bijeenkomsten moet vooral voor de dorpspredikanten toch ook vaak een welkome onderbreking zijn geweest van de dagelijkse sleur van het predikantenbestaan in de afgelegen dorpen. Het was een gelegenheid waar men elkaar ontmoette, nieuwtjes uitwisselde en de kerkelijke ontwikkelingen besprak. Iets daarvan klinkt ook wel door in het excuusbriefje dat Arnoldus Timmerman, die wegens ziekte was verhinderd, in oktober 1607 zijn collegae deed toekomen:

⁷⁶⁵ Deze cijfers kunnen wat beïnvloed zijn door het besluit van de classis (om het reizen enigszins te beperken) ‘datter altijd 2 van de een en ander zyde zullen uuytten name van de andere op den classem gezonden werden, om metten anderen te helpen handelen’ ACBr 16 juni 1598. Dat effect zal naar verwachting echter heel gering zijn.

⁷⁶⁶ In de volgende vergadering wist Tijckmaecker echter de classis te overtuigen: ACBr 5 aug. 1608.

‘Lieve werde broeders, mij heeft verlanght naer dese vergaderinghe, niet alleen om bij die broeders d’laest deses jaers te wesen, maer ooc om mijnen goeden vrient Tobias, Floriaen ende Tijcmaker te besoucken, d’welc nu wel soude gepast hebben (...)’.⁷⁶⁷

Een bijzonder geval van excuus was wel dat van Nicolaes Tijckmaecker in april 1619. Met een op 8 april 1619 gedateerde brief liet hij weten dat hij graag had willen komen maar dat dat nu niet mogelijk was ‘om de bruyloft, die tot zynen huysse gehouden wierde, midsgaders ooc van wege zyne swacheyt’ maar dat hij beloofde ‘op de toecomende classe te compareren ende alle goede ordre ende eenicheyt in leer ende leven te onderhouden’. Het epistel, en dan met name de laatst aangehaalde zinsnede, moet bij de vergaderde broeders wel tot opgetrokken wenkbrauwen aanleiding hebben gegeven, omdat Tijckmaecker zich tijdens de godsdiensttwisten niet had aangesloten bij de afgescheiden contraremonstranten (die inmiddels weer aan de touwtjes trokken), maar bij het remonstrantse deel van de classis was achtergebleven. Hoewel van Tijckmaecker geen expliciete remonstrantse standpunten bekend zijn, had hij op zijn minst de schijn tegen. Dat binnen de classis Brielle inmiddels de bakens verzet waren zou Tijckmaecker, zoals later nog zal blijken, op pijnlijke wijze gewaar worden.

Het zojuist aangehaalde briefje van Timmerman laat dat de classis niet alleen maar functioneerde als een professioneel of liever gezegd ambtelijk platform maar ook als een vriendenkring. Vooral de plattelandspredikanten moeten zich in die agrarische dorpsamenlevingen vaak op een eenzame positie hebben gevoeld en de classis gaf hen de mogelijkheid met gelijkgezinden om te gaan. In de loop der jaren groeide er een groepsbesef en het kan niet anders of de scheuring van de classis tijdens het Bestand is voor de meesten, zo niet alle, niet alleen in kerkelijk maar ook in persoonlijk opzicht een bittere ervaring geweest. Voor het overblijvende contraremonstrantse deel van de classis kan die gemeenschappelijk ervaring de saamhorigheid hebben versterkt. Ze hangen aan elkaar als ‘clissen’, zo zei de Ouddorpse predikant Rushius eens over zijn collega’s die zelf een buitenbeentje in het classicale gezelschap was.⁷⁶⁸ De wijze waarop een proponent na een gunstig verlopen classicaal examen zijn intrede deed in de classis kreeg als snel duidelijk het karakter van een toetreding tot het predikantenkorps. Hij kreeg een toespraak van de praeses die de kersverse predikant de ‘segen des Heeren’ toewenste en met ‘hanttastinghe’ als lid van de classis accepteerde.

Het is lastig aan te geven welke factoren de groepsgeest binnen de classis bepaalde of bevorderde. Homogeniteit en eenheid in de leer waren zeker niet de minst belangrijke; de ondertekening van de geloofsbelijdenis was van meer dan symbolische waarde. Toen de eenheid in de leer teloorning was het ook met de eenheid van de classis gedaan. Het hoge aanwezigheidspercentage gedurende de gehele periode geeft ook aan dat de predikanten belang hechtten aan het classicale verband en geen behoefte hadden aan een *Alleenang*. Mogelijk heeft ook een rol gespeeld dat er in het gehele gebied maar één stedelijk centrum was namelijk Brielle. De kerk van Brielle vervulde voor geheel Voorne en Putten de rol van een kristallisatiepunt en het zou waarschijnlijk anders zijn gelopen als bijvoorbeeld ook Goedereede dezelfde regionale betekenis had gehad als Brielle. Andere omstandigheden waren de wisselende vergaderplaatsen van de classis waardoor de classis zich in de loop der jaren aan het gehele gebied presenteerde en tenslotte – niet te vergeten – de gezamenlijke classicale maaltijden.

De synode van Dordrecht van 1578 bepaalde dat op de classis uit elke gemeente een predikant en een ouderling dienden te verschijnen, een regel die door de synode van Middelburg is overgenomen.⁷⁶⁹ Van Deursen wees al op de welhaast praktische onmogelijkheid deze regel toe te passen in een maatschappij

⁷⁶⁷ SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 50 (14 okt. 1607).

⁷⁶⁸ SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E131, nr. 171 (7 juli 1622).

⁷⁶⁹ Rutgers, *Acta*, 242 en 386.

die geen gepensioneerden kende.⁷⁷⁰ Voor een ouderling betekende een classicale vergadering immers een inkomstenderving van tenminste één en eventueel zelfs enkele dagen. En mocht dat dan nog niet het grootste probleem zijn, in veel gevallen zullen onmisbaarheid in ‘neeringe ende ambachten’ de (immers doordeeweekse) aanwezigheid van ouderlingen bij de classis in de weg hebben gestaan. Dat was tenminste het verweer van de classis Brielle op de provinciale synode te Haarlem in maart 1582 toen zij, met enkele andere classes, geen ouderlingen in haar delegatie had opgenomen.⁷⁷¹ In eigen gelederen moest de classis dan ook constateren dat de deelname van ouderlingen aan de vergaderingen ‘in onse classe mettertijt by na vervallen is’ en spoorde zij de gemeenten aan ‘dat het haer gelieve van nu voortaan op de classe neffens haren predikant een ouderlinck te seynden, ende meteen ordre te stellen dat de costen van deselve twee personen moeghen gevonden worden’.⁷⁷² Het laatste – de kosten – was uiteraard een van de belangrijke punten waar de schoen wrong. Bij de weinige gelegenheden dat de aanwezigheid van een ouderling als deelnemer aan de vergadering in de acta wordt gememoreerd gaat het meestal om een ouderling uit Brielle. In 1582 verzocht een ouderling uit Nieuwe-Tonge een eigen predikant. De acta zeggen dan dat de ‘dienaers ende ouderlingen versamelt’ positief reageerden. Maar dan nog is het niet in de meest absolute zin duidelijk of het hier gaat om de predikanten met de toen in de vergadering toegelaten ouderlingen uit Nieuwe-Tonge of over de reguliere classicale vergaderingen bestaande uit predikanten en ouderlingen. In de aanhef van die vergadering worden immers alleen maar predikanten uitdrukkelijk genoemd.⁷⁷³ En die ene keer dat Jeremias Hennecart samen met zijn kerkenraad in de classis verschijnt is niet representatief. Jeremias was op dat moment nog niet officieel predikant in Nieuwe-Tonge (de afzettingsprocedure van de la Faille was nog aan de gang); het gebeurde ingeval van een vacature wel vaker dat één of meerdere kerkenraadsleden naar de classis trokken maar dan meer als bezoeker dan als volwaardig lid van de classis.⁷⁷⁴ Die eer viel Eduard Sandifort uit Ouddorp wel te beurt; hij wordt als deelnemer aan de vergadering genoemd; dezelfde vergadering waarin ook Gosuinus Buijtendijck met ouderling Gerrit Jansz. uit Goedereede verschijnt.⁷⁷⁵ Komt er een ouderling mee dan hoefde de predikant geen geloofsbrief mee te nemen ‘so hem de ouderlinck voor een brief van credentie strecken sal’, zo bepaalde de classis in 1594.⁷⁷⁶ Het omgekeerde, een ouderling zonder een dienstdoende predikant, kwam helemaal bijna nooit voor. Ouderling Pieter Janss. uit Nieuwenhoorn, nota bene voorzien van een geloofsbrief van zijn kerk, werd eens in de vergadering toegelaten in de plaats van zijn predikant, Johan de Court, ‘jegenwoordich van den Heere met swackheyt besocht synde.’ Het feit dat het zo expliciet werd besloten en in de acta staat vermeld laat zien dat zijn aanwezigheid toch niet als vanzelfsprekend werd ervaren.⁷⁷⁷ Uitzonderlijk tenslotte was de vergadering van 27 november tot 11 december 1618 waar de (dolerende) gemeente van Goedereede en Abbenbroek werden vertegenwoordigd door een ouderling en die van Nieuwe-Tonge door een diaken.⁷⁷⁸

Maar ook al waren ouderlingen aanwezig, dan nog is hun invloed nauwelijks aan te wijzen. In theorie waren ouderlingen en predikanten in het bestuur van de kerk gelijkwaardig. De praktijk wees heel anders uit. Ouderlingen kwamen niet in aanmerking voor de functie van scriba, laat staan voor die van praeses.

⁷⁷⁰ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 8.

⁷⁷¹ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* I, 91. Over het afvaardigen van ouderlingen naar de particuliere synodes: zie hierna pag. CXXVIII.

⁷⁷² ACBr 24 aug. 1610. Dammius rapporteert dit besluit aan de kerkenraad in Goedereede, die besluit de volgende vergadering een ouderling mee te sturen, AHG Goedereede, inv.nr. 1, 7 okt. 1610. In andere classes was het overigens niet anders; zie de voorbeelden die Van Deursen aanhaalt: *Bavianen en slijkgeuzen*, 8-9. Hierover ook: Schokking, *De leertucht*, 34-43.

⁷⁷³ ACBr 28 aug. 1582. Een min of meer impliciete vermelding van een ouderling op 19 okt. 1599: ‘Petrus Segeri heeft met eenen zynner ouderlingen der vergaderinghe voorgesteld (...)’.

⁷⁷⁴ ACBr 18 juni 1619.

⁷⁷⁵ ACBr 21 juni 1620.

⁷⁷⁶ ACBr 25 juli 1594.

⁷⁷⁷ ACBr 22 okt. 1619.

⁷⁷⁸ ACBr 27 nov.-11 dec. 1618; in deze vergadering werden de remonstranten beschuldigd en veroordeeld.

De synode van Middelburg behield dat laatste uitdrukkelijk voor aan de dienaren des Woords.⁷⁷⁹ Van Ginkel wijst erop dat naast het feit dat maatschappelijke verplichtingen voor ouderlingen een hinderpaal vormden de meerdere vergaderingen bij te wonen, er ook sprake was van geringschatting van de deskundigheid van ouderlingen. Hij haalt daarbij de synode van Rotterdam van 1581 aan die het niet raadzaam vond al te veel ouderlingen te sturen naar vergaderingen ‘daer sware saeken te verhandelen syn’, een nogal wonderlijk argument als we bedenken dat in veel gevallen ouderlingen ook de kussens in het stadhuis bezetten.⁷⁸⁰

LEIDING

De vergaderingen werden geleid door een uit de leden van de classis aangewezen praeses. Zijn taak was op de synode van Emden al vrij uitgebreid omschreven.⁷⁸¹ Na de opening van de vergadering met gebed diende hij, naast het in goede banen leiden van de discussies, na te vragen of binnen de verschillende gemeenten de kerkenraden goed functioneerden, de kerkelijke tucht werd gehandhaafd, er sprake was van ketterijen binnen de gemeente, de armenzorg werd behartigd, de scholen werden onderhouden ‘en diergelyke dingen meer’. In de latere kerkorden zijn in dit takenpakket geen wezenlijke veranderingen meer aangebracht.⁷⁸²

Aangezien de acta alleen de besluiten bevatten, weten we niet hoe de discussies tijdens de vergadering verliepen.⁷⁸³ We komen wel uitdrukkingen tegen zoals ‘op alles rypelyck gelet hebbende’, ‘na voorgaende lange overlegginge rypelycken overwogen hebbende in de vrees des Heeren’ of dat er ‘vele woorden ende debatten ter wederzyden gevallen’ waren, maar daar blijft het dan ook bij. Het was de taak van de praeses erop toe te zien dat ‘een ieghelijk zijn ordene houde in ’t spreken, den kibbelachtigen ende die te heftich zijn te bevelen dat se swijghen’, een bepaling, die in de kerkorde van Middelburg van 1581 is terecht gekomen en beslist zal zijn geïnspireerd door de eerste tienjarige ervaring met classicale (en synodale) bijeenkomsten.⁷⁸⁴

De praeses diende de agendapunten aan te kondigen, kort en zakelijk toe te lichten en de bespreking in te leiden. Net zo min als het verloop van de discussies maken de bronnen ons rechtstreeks duidelijk in welke volgorde de leden van de classis door de praeses aan het woord werden gelaten. Een hiërarchie van gemeenten was er niet (dat zou ook tegen de principes van de kerkorde ingaan) maar de tafelschikking (*ordo sessionum*) laat zien dat de leden van de classis zaten op de ‘ordre (...) volgende die de langste in den classe gediend hebben.’⁷⁸⁵ Vrijwel zeker is, evenals dat in de classis Delft het geval was, deze tafelschikking bepalend geweest voor de volgorde van het spreekrecht.⁷⁸⁶

Bij het nemen van besluiten gold formeel het principe van ‘de-meeste-stemmen-gelden’ hoewel we buiten de verkiezing van praeses en scriba het nemen van besluiten bij meerderheid van stemmen niet veel tegenkomen. Veel vaker valt te lezen dat er ‘eendrachtelyck geresolveert’ is. In de praktijk zal meestal degene die als eerste aan het woord kwam de toon hebben gezet terwijl gezag, ervaring en positie in sterke mate het ‘meegaan’ van de andere leden van de classis bepaalden. Aanwijzingen dat er bewust werd aangestuurd op unanimité of volledige consensus zijn er echter niet. Na 1609, als de classis langzamerhand uiteenvalt in een remonstrants en contraremonstrants blok is de eendracht trouwens ver te zoeken.

⁷⁷⁹ Rutgers, *Acta*, 386.

⁷⁸⁰ Van Ginkel, *De ouderling*, 213. Over het aristocratisch karakter van de kerkenraden: Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 83-92, die ook enkele weinig vleienende uitlatingen van predikanten over ouderlingen aanhaalt.

⁷⁸¹ Rutgers, *Acta*, 106.

⁷⁸² Rutgers, *Acta*, 242-243 en 387. 496

⁷⁸³ Zie hierna pag. CXVIII.

⁷⁸⁴ Rutgers, *Acta*, 385 en in de synode van Den Haag 1586, *ibidem*, 494.

⁷⁸⁵ De tafelschikkingen staan in verschillende geactualiseerde versies op de eerste bladen van het eerste en twee classisboek, SAVPR, AC Brielle, inv.nrs. E2 en E3a.

⁷⁸⁶ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 70.

De praeses werd bij meerderheid van stemmen gekozen. In de beginjaren geschiedde het aanwijzen van de praeses tijdens de voorafgaande vergadering;⁷⁸⁷ maar naderhand vindt de verkiezing steevast plaats aan het begin van de vergadering zelf.⁷⁸⁸ De Middelburgse synode introduceerde de mogelijkheid de praeses bij toerbeurt aan te wijzen maar daarvoor heeft men in de classis Brielle evenals in de naburige classis Rotterdam, anders dan bijvoorbeeld in classes als Dordrecht en Delft, niet gekozen.⁷⁸⁹

Het spreekt vanzelf dat ten opzichte van het objectieve toerbeurtsysteem, waarmee iedereen, belangrijk of onbelangrijk, bekwaam of niet voor deze rol aan bod kwam, bij een verkiezing bij meerderheid van stemmen heel andere elementen een rol gaan spelen. Volgens Verschoor was het voorzitterschap binnen de classis Gorinchem het meest aansprekende en begeerde ambt, dat status en macht verleende,⁷⁹⁰ en in de classis Brielle zal dat wel niet veel anders zijn geweest. Omgekeerd was bij de keuze van de praeses diens positie binnen het kerkelijke leven een belangrijke factor. Een stadspredikant genoot in het algemeen nu eenmaal meer aanzien dan een dorpspredikant. En hoewel Brielle binnen het gewest Holland tot de kleine steden hoorde,⁷⁹¹ had de stad in het gebied van Voorne en Putten pretenties genoeg. Toen Willem Crijnsz., predikant in Nieuwenhoorn, van zowel het dorp Maasland als de stad Brielle een beroep had ontvangen, vond Brielle, hoewel Maasland als eerste een beroep had uitgebracht, dat zijn beroep moest worden gevolgd onder meer omdat, zo betoogden de Briellenaren voor de classis, 'hij van een dorp in een stad beroepen wordt'.⁷⁹² Daarnaast legde ook het gezag van de persoon in kwestie gewicht in de schaal evenals ervaring en anciënniteit.

Hoe werkte dat in de praktijk uit binnen de classis Brielle? Laten we eerst de keuze van de praeses in de ordinari vergaderingen onder de loep nemen. Van de in totaal 201 ordinari vergaderingen staat van 193 vergaderingen een praeses in de acta genoteerd. Tabel 12 geeft voor de plaatsen die de meeste praesides leverden de getallen per periode.

⁷⁸⁷ Bijv. ACBr 15 apr. 1577, waar de volgende vergadering zal worden belegd in Zuidland 'alwaer praeses weesen sal Joannis Stenbergius ende scriba Theodoricus in Spyckenisse.'

⁷⁸⁸ Elke vergadering moest een nieuwe praeses worden gekozen; Rutgers, *Acta*, 242 en 386, 494.

⁷⁸⁹ Tukker, *De classis Dordrecht*, 64-65. In de classis Delft was de predikant van de 'roepende kerk' de voorzitter, Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 65. In de classis Edam had men eveneens een voorzitter bij toerbeurt (Geudeke, *De classis Edam*, 186). Over de praeses in de classis Rotterdam: Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, XX; ook in de classis Gorinchem werd de praeses gekozen, Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXIII-LXIV.

⁷⁹⁰ Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXIII.

⁷⁹¹ De beschrijving naar de Staten van Holland was voor deze steden een warm gekoesterd voorrecht, Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek*, 44, evenals de zetel in het College voor de Grote Visserij.

⁷⁹² ACBr 4 okt. 1599. Men kan hier natuurlijk ook hebben gezinspeeld op het hogere traktement dat een stadsgenoot genoot.

Tabel 12. Herkomst praesides

TIJDVAK	Brielle	Zuid-land	Heenvliet	Geervliet	Nieuwe Tonge	Oost-voorne	Goedereede	Overig	Sub-totaal	Onbekend	Totaal
1574-1578	19	2	1	5				2	29	4	33
1579-1583	13	1	1	2		3		5	25		25
1584-1588	11	2	4			2	1	1	21	2	23
1589-1593	15	1	1		1			3	21		21
1594-1598	10		2		2	1		5	20		20
1599-1603	9		1		3	2		3	18		18
1604-1608	8	2	2	1	4		1	2	20		20
1609-1613	7	5					3	2	17	1	18
1614-1618	1	2		4			1	2	10	1	11
>1619	4	4				1		3	12		12
TOTAAL	97	19	12	12	10	9	6	28	193	8	201

De getallen spreken duidelijke taal: de Brielse predikanten hanteerden in iets meer dan de helft van het aantal (193) vergaderingen de voorzittershamer. De Brielse dominantie is hier dus veel sterker aanwezig dan in de keuze van de vergaderplaats. Op afstand volgt dan een groep van zes plaatsen die tussen de 6 en 19 malen de praeses leverden. Predikanten van de overige plaatsen bezetten hoogstens incidenteel de voorzitterstoel.

Dat 'Brielle' het meest optrad als voorzitter is misschien wel verklaarbaar, maar wie waren de praeses uit andere plaatsen en wat bepaalde de keuze van een voorzitter uit andere plaatsen? Buiten de Brielse predikanten waren het Henricus Coesvelt uit Heenvliet en Jacobus Florianus uit Zuidland die de meeste keren praeses zijn geweest (beiden 12 keer). Bij allebei zal geschiktheid een rol hebben gespeeld maar bij iemand als Coesvelt zeker ook anciënniteit. Ook Arnout Timmerman moet als praeses geen slecht figuur hebben geslagen: hij bezorgde het dorp Nieuwe-Tonge een vijfde plaats in de rangorde van plaatsen die een praeses leverden. Dat Goedereede in de top-7 is gekomen, was te danken aan Nicolaas Dammius, die in zijn Goereese periode 5 keer praeses is geweest, maar hij was dan ook een voormalig Leids hoogleraar en oud-predikant van Brielle. Dammius trad, samen met genoemde Florianus, meer op de voorgrond in de eerste jaren na 1609, een periode waarin de spanningen binnen de classis toenemen. In diezelfde periode neemt de bijdrage van Brielle aan het voorzitterschap absoluut en relatief af. Daarna valt vooral nog het optreden van Nicolaes Tijckmaeker uit Geervliet op. In de voorafgaande jaren was hij vaak scriba en op de achtergrond ook de man die jarenlang de acta in het net uitschreef, maar in die jaren 1614-1618 kwam hij wat meer op de voorgrond en trad hij 4 keer als praeses van (het remonstrantse deel van) de classis op. In deze voor de classis zo roerige tijd was hij een constante factor met een langjarige ervaring en daar zal in die tijd binnen de remonstrantse groep met relatief veel jonge predikanten dringende behoefte aan zijn geweest.

Van de 143 extraordinaris vergaderingen, die vermoedelijk een wat minder formeel karakter hebben gehad, is slechts in 54 gevallen de praeses opgetekend. Daarvan werd in 40 gevallen de praeses door Brielle geleverd. Ook hierin is Brielle, evenals in het bieden van vergadergelegenheid dominant maar dat is gelet op de besluiten van de classis over de extraordinaris zittingen ook wel voor de hand liggend.

Een conclusie die kan worden getrokken is dat de praesides van de classis werden gerecruteerd uit een relatief kleine kring van predikanten. Van de 138 predikanten die kortere of langere tijd in de jaren 1574 tot 1623 in de classis hebben gediend heeft slechts een minderheid (40 predikanten) één of meer keren als praeses gefungeerd. En van deze groep zijn er niet meer dan 17 die 5 of meer keren een vergadering hebben geleid. Een tweede conclusie luidt dat voor de verkiezing tot praeses twee zaken belangrijk waren: de positie van een predikant (stads- of dorpspredikant) en daarnaast persoonlijk gezag hetzij op basis van ervaring dan wel anciënniteit hetzij op basis van leidinggevende bekwaamheid. Het eerste sluit uiteraard het tweede niet uit: iemand als Reynier Donteclock was stadspredikant maar was in breder kerkelijk verband ook een gezaghebbende figuur.

De classis Gorinchem is op dit punt goed vergelijkbaar met de classis Brielle, waar evenzeer sprake was van een relatief kleine groep predikanten waaruit de voorzitters werden gerecruteerd en dan vooral ook uit de stadspredikanten.⁷⁹³ Voor de classis Edam is het beeld iets minder geprononceerd – men kende daar een roulerend voorzitterschap – maar ook daar is er een groep predikanten die meer dan gemiddeld de voorzittershamer hanteerden.⁷⁹⁴ In de classis Dordrecht daarentegen constateert Tukker dat Dordrecht ‘in het praesidiaat van de classis geen grotere plaats (heeft) gehad, dan haar naar evenredigheid van het aantal predikantsplaatsen toekwam.’⁷⁹⁵ De classis Delft hanteerde de regel dat de predikant van de gemeente die de classis ontving ook als praeses fungeerde. Maar aangezien Delft domineerde als vergaderplaats kwam ook hier het zwaartepunt te liggen bij de Delftse stadspredikanten.⁷⁹⁶

Nadat al eerder op incidentele basis een assessor⁷⁹⁷ was benoemd werd in 1603 besloten de praeses voortaan bij te laten staan door een assessor: ‘Alsoo onse classe uuyt vele dienaren bestaat, is goet gevonden dat van nu voortaan tot behulp des praesides eenen assessor verkoren sal worden dewelcke altyt wesen sal degene die meeste stemmen heeft naest den presidem.’⁷⁹⁸

Bij 59 ordinair vergaderingen is de aanwijzing van een assessor vermeld. Voorts is er een groep van 19 personen, die tenminste één keer als assessor is opgetreden. Hiervan zijn er 11 die tevens ooit praeses zijn geweest. Beide groepen overlappen elkaar dus grotendeels.

SCRIBAAT

Het was de taak van de scriba ervoor zorg te dragen dat datgene, wat tijdens de vergaderingen werd behandeld te noteren, of zoals de Middelburgse synode het omschreef: ‘neerstelick op te schrijven’ tghene weerdich is aengeteijckent te zijn’.⁷⁹⁹ Dat is natuurlijk een enigszins rekbare formulering. Niet alles wat te berde werd gebracht was ‘weerdich’ genoeg genoteerd te worden. Zo werd op 8 oktober 1603 in Spijkenisse een nieuwe versie van de *ordo sessionum* vastgesteld maar in de acta zelf wordt daarover met geen woord gerept.⁸⁰⁰ Ook in de in het classicaal archief bewaard gebleven verzameling van ingekomen stukken bevinden zich verscheidene documenten die in de acta niet als discussiestuk terugkomen of als ingekomen stuk worden vermeld.

Het niet alles noteren kon natuurlijk leiden tot een ongewild beroep op het geheugen. Dat ondervond Willem Crijnsz. op 14 april 1598, die zijn medebroeders ‘uuyt de name van den schout van Nieuwenhoorn [heeft] gevraecht oft haer niet voor en staet, dat op de classe van Geervliet verschenen zijn de gerechten van den Nieuwenhoorn ende de Nieuwe Gote’ en hadden beloofd de pastorie op te knappen. De betreffende acta van de in Geervliet gehouden vergadering (28 tot en met 30 juli 1597) hullen zich hierover in stilzwijgen maar wel ‘hebben degene, die doen in de vergaderinge waren, voor antwoerde gegeven, dat haer sulx noch wel gedunct ende in verscher memorie is.’ Curieus is ook dat we alleen uit de acta van de classes Delft en Rotterdam te weten komen dat de classis Voorne een bijdrage verzoekt in de losprijs van ‘eenen Cornelis Damman, predicant in ’t Outdorp, die by nacht van syn bedde gehaelt ende tot Brugge gevanckelick gestelt is ende daertoe seer swaerlick gerantsoneert’.⁸⁰¹

⁷⁹³ Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXV.

⁷⁹⁴ Geudeke, *Classis Edam*, 186-187.

⁷⁹⁵ Tukker, *De classis Dordrecht*, 64.

⁷⁹⁶ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 65.

⁷⁹⁷ Het examen van Willem Crijnsz. werd onder meer afgenomen door Reynier Donteclock als ‘assessor des praeses’, ACBr 23 mei 1596.

⁷⁹⁸ ACBr 20 mei 1603.

⁷⁹⁹ Rutgers, *Acta* 385; de bepaling komt terug in de acta van de Haagse synode, Rutgers, *Acta* 494.

⁸⁰⁰ Genoteerd op de eerste bladen van het tweede classisboek.

⁸⁰¹ Abels en Wouters (ed.), *Classicale acta Delft en Delfland*, 341 (3 feb. 1605). De Delftse classis stelde 100 gulden ter beschikking: *ibidem*, 344 en 351 (10 mrt. en 28 juli 1605). Meer details over de behandeling van de gijzeling van Damman: zie bijlage F – Prosopografie, onder ‘Damman, Cornelis’, pag. 609, rubriek f.

Bovendien zijn de acta zelf al beknopt van aard: zij zijn - naar toenmalig algemeen gebruik - wel een weergave van het resultaat maar niet van het proces van de besluitvorming. Standpunten en visies van individuele leden van de classis en weergaves van discussies zullen we in de acta dan ook meestal tevergeefs zoeken. Hoogstens kunnen we een mededeling aantreffen dat de broeders, na de betreffende zaak ‘ryppelycken in de vreesse Godts overwogen’ te hebben, een besluit hebben genomen. Vooral in de beginperiode van de classis zijn de acta soms wel erg beknopt en zijn het in feite niet meer dan korte aantekeningen van de aangenomen resoluties ‘pro memorie’.

In elke vergadering werden de acta van de vorige en eventueel ook die van tussendoor gehouden extraordinaire vergaderingen voorgelezen. Soms wordt naar aanleiding daarvan nog een opmerking gemaakt maar nergens wordt expliciet een formele goedkeuring van deze voorgelezen acta vermeld. Wel wordt in 1605 bepaald dat, alvorens de classis uiteen gaat, de acta door praeses en scriba moeten worden ondertekend ‘soowel die claddes als daarna het principael’, hetgeen wel als een goedkeuringsmoment mag worden opgevat.⁸⁰² In november 1618 wordt, als na de bestandstwisten de classis weer de draad oppakt, eveneens besloten dat aan het eind van de vergadering de door de scriba geconcipeerde acta worden voorgelezen en daarna door praeses en scriba ondertekend. Niemand mag uit de vergadering vertrekken voordat die ondertekening is geschied en de vergadering formeel is gesloten. Zijn de acta eenmaal te boek gesteld dan worden ze ‘in d’aencomende classe tegens de minute gecollationeert’ en opnieuw ondertekend.⁸⁰³ Overigens zijn, op een enkele uitzondering na, de minuutacta niet bewaard gebleven.

Eén keer is het voorgekomen dat een artikel uit de acta op verzoek van één van de leden is geschrapt. Het betrof een verzoek van de gemeente van Brielle die problemen had met een artikel uit de acta van de vergadering van 13 juli 1604. Het betreffende artikel is inderdaad absoluut onleesbaar gemaakt met in de marge de aantekening: ‘is dese articule geroyeert ende dat om vrede.’⁸⁰⁴

Bezwaar maken tegen eerder genomen besluiten kwam uiterst zelden voor. In 1577 werd Robertus de Ridder van Heenvliet beroepen door de gemeente Dreischor op Schouwen. De classis wees dit beroep af maar ging enkele maanden later door de knieën voor het ‘heftich’ aanhouden van Dreischor en gaf Robertus de ruimte naar eigen geweten hierin te handelen, waarop hij het beroep aannam.⁸⁰⁵ In de marge is later aangetekend dat de Brielse predikanten protest aantekenden tegen dit besluit. De classis had immers anders besloten ‘op verscheijden tijden in tegenwoordicheijt van meerder dienaren, die als doen om des onweers halve met haerlieden niet tegenwoordich waren.’

Een tweede categorie van bezwaren betreft niet zozeer de acta zelf als wel de interpretatie daarvan. Op 8 april 1614 waren leden van de Brielse overheid met de baljuw aanwezig om de classis ‘te helpen adviseren ende bestemmen ‘tgene den meesten oorboor ende opbauwinghe van Godts eere, stabiliment van ’t classis, in ’t generael ende perticulier, soude mogen strecken’ waarna volgt: ‘D’welc den broederen voorgehouden zynde, hebben verclaert ‘tselve te houden voor aengenaem.’⁸⁰⁶ Toen deze passage de volgende vergadering werd voorgelezen ontstond er discussie over de vraag of de classis dit alleen had bedoeld voor die betreffende vergadering of voortaan voor alle vergaderingen. Uiteindelijk ging de classis ermee akkoord dat de heren van de overheid elke vergadering mochten compareren als ze lidmaat waren en zich, evenals de predikanten, hielden aan de door de voorzitter uitgeoefende censuur.⁸⁰⁷

⁸⁰² ACBr 10 mei 1605.

⁸⁰³ ACBr 29 nov. 1618.

⁸⁰⁴ Het verzoek van Brielle wordt meermalen vermeld: ACBr 4 okt. 1604, 4 okt. 1605, 3-4 okt. 1606. Voor de doorhaling zelf: ACBr 13 juli 1604. Wat nog enigszins leesbaar is doet vermoeden dat het ging over een artikel omtrent de gang van zaken voorafgaande aan het beroep van Brielle op Willem Crijnsz.

⁸⁰⁵ ACBr 15 juli 1577 en 23 sept. 1577.

⁸⁰⁶ ACBr 8 apr. 1614.

⁸⁰⁷ ACBr 15 aug. 1614.

Van de 201 ordinaris vergaderingen zijn er 187 waarvan de scriba bekend is. De onderstaande tabel geeft de verdeling van het aantal benoemingen tot scriba per plaats van herkomst voor de plaatsen met de zeven hoogste frequenties.

Tabel 13. Herkomst scribae

TIJDVAK	Geervliet	Nieuwenhoorn	Zuidland	Bommenede	Oostvoorne	Brielle	Heenvliet	Overig	Sub-totaal	Onbekend	Totaal
1574-1578			4		1	7	3	7	22	11	33
1579-1583		1	2		8		2	12	25		25
1584-1588	5	2	6		2	1	1	5	22	1	23
1589-1593	7	7	2					5	21		21
1594-1598	6	2						12	20		20
1599-1603	5	6	1					6	18		18
1604-1608	4		2	4	1			9	20		20
1609-1613	2	1	1	4			4	5	17	1	18
1614-1618		2		1		3	1	3	10	1	11
>1619				4				8	12		12
TOTAAL	29	21	18	13	12	11	11	72	187	14	201

Het eerste wat opvalt, na vergelijking met de overeenkomende tabel voor de praesides, is dat de aantallen veel meer gespreid zijn. Had Brielle voor de presides een toppositie van 71 benoemingen op 191 vergaderingen, Geervliet dat de meeste keren de scriba leverde komt niet verder dan 29. Brielle neemt in rangorde niet de eerste maar de zesde plaats in. De categorie ‘overige’ plaatsen leveren 72 scribae tegen 28 praesides door de categorie ‘overig’ in Tabel 12. Sterker nog: de plaatsen die in de bovenstaande tabel onder de categorie ‘overig’ vallen leveren tezamen niet meer dan 4 praesides. Anders gezegd: de frequentietabel voor de scribae is in hoge mate het spiegelbeeld van de tabel voor de praesides. Zoals in de classis Delft voor het scribaat doorgaans dorpspredikanten werden gekozen, zo is dat ook binnen de classis Brielle het geval.⁸⁰⁸

De scribae fungeerden niet als het correspondentieadres van de classis, hetgeen met het wisselende scribaat ook niet echt mogelijk was. Het waren de Brielse predikanten die als ‘brievenbus’ dienden: de in het classicaal archief bewaard gebleven ingekomen correspondentie is doorgaans gericht aan (één van) de Brielse predikanten.

Welke namen gaan achter de voorgenoemde getallen schuil? In totaal hebben, voor zover bekend, 47 predikanten tenminste één keer de pen tijdens de ordinaris vergaderingen gehanteerd, precies een derde van de predikanten die in onze periode ooit binnen de classis hebben gediend. Van deze groep is de helft (24) niet meer dan 1 à 2 keer scriba geweest.

Tijckmaecker voert de lijst aan met 29 vergaderingen, gevolgd door Hendricus Nolthenius uit Bommenede met 13 en Arnoldus Arnoldi uit Oostvoorne (later Middelharnis) met 12 vergaderingen. Hoewel een aantal scribae ook wel eens praeses was, is het toch wel typerend voor beide groepen dat iemand als Willem Crijnsz. in zijn Nieuwenhoornse tijd wel 4 keer scriba maar geen praeses en in zijn Brielse tijd wel 16 keer praeses maar geen scriba is geweest.

Van de extraordinaris vergaderingen is van slechts 53 op de 143 vergaderingen de scriba bekend.⁸⁰⁹ Ook hiervan wordt Tijckmaecker de meeste keren (23) als scriba genoemd, wederom met Nolthenius als tweede met 7 keer en Arnoldi op de derde plaats met 3 keer.

⁸⁰⁸ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 66. Soortgelijke conclusies bij Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXV-LXVI.

⁸⁰⁹ Omdat Tijckmaecker altijd de acta in het net schreef valt de scriba ook niet uit het handschrift vast te stellen.

De eerste decennia was de scriba ook degene die de acta in het classisboek schreef. Op 10 april 1595 kwam het voorstel op tafel om voortaan één en dezelfde persoon de acta te laten uitschrijven. Nog diezelfde vergadering werd de Geervlietse predikant Nicolaas Tijckmaecker, die over een goed leesbaar en regelmatig handschrift beschikte, ‘opgeleyt alle classicale acten uuyt eender handt te scriyen uuyt de claddle in ’t net en dat in ’t classisboek.’⁸¹⁰ Tijckmaecker heeft zich tot september 1618 trouw van zijn taak als netschrijver gekweten; slechts enkele vergaderingen zijn in die 23 jaar door anderen in het actaboek ingeschreven. Hij heeft een keer geprobeerd van deze taak ontslagen te worden, een poging waaraan hij ook het verzoek knoopte ‘dat hem wat voor syn moytte ende scriyen, welc hy eenige jaren gedaen heeft, soude toeleggen gelyck hem wel somwyllen toesegginge daervan is gedaen.’ Het lukte hem niet ervan af te komen ‘maer tot versoetinge van de last van scriyen hebben hem de broeders toegeleyt de somma van vyftich gulden.’⁸¹¹

Na september 1618 was de rol van Tijckmaecker, die bij het remonstrantse deel van de classis was gebleven, als schrijver van de acta uitgespeeld. De classis bepaalde dat ‘men van nu voortaan wederom de acta classis sal stellen ende schryven in de oude classisboek, dewelcke naer de affsonderinge van de remonstranten was gebruyckt, welcke uytshryvinge geschieden sal door Joannem Agricolam.’ Na diens vertrek naar Noordwijk werd Willem Crijnsz. aangewezen als schrijver van de acta.⁸¹²

Het inschrijven van de nette versie in het classisboek liep overigens vaak maanden achter op de werkelijkheid. Op 16 oktober 1607 was Henricus Nolthenius afwezig. In de vergadering van 22 april 1608, een half jaar later dus, brengt hij zijn excuus in, dat door de vergadering wordt aanvaard. Maar dat excuus, nogmaals: op 22 april aanvaard, staat keurig in het net geschreven in de acta van 16 oktober waarbij aan het origineel duidelijk is te zien dat het excuus als één geheel gelijk met die acta is opgetekend. Op 13 januari 1620 krijgt de naar Noordwijk vertrekkende Agricola zijn ontslag van de classis maar ook hij had een aantal maanden (waarin inmiddels vijf vergaderingen waren gehouden) achterstand. Zijn opvolger Crijnsz. kreeg dan ook te horen dat het inschrijven van de ‘acten ende handelingen die noch open staen by hem voltrocken’ moest worden.⁸¹³

ONDERLINGE PROPOSITIES

De synode van Emden schreef voor dat in elke classicale vergadering één van de predikanten een ‘predicatie’ deed, die door zijn collega’s zou worden beoordeeld, vergezeld met suggesties ter verbetering.⁸¹⁴ Een ander artikel droeg de voorzitter op een verschilpunt met de papisten voor te dragen ‘om alzoo ondertusschen malkanderen te scherpen, en tot studeeren op te wekken.’⁸¹⁵ Het was derhalve in de eerste plaats een middel om de bekwaamheid in het preken te bevorderen maar tegelijkertijd ook een instrument om de zuiverheid van en de eenheid in de leer te bewaken.⁸¹⁶

De classis besloot in haar eerste vergadering al meteen de broeders bij toerbeurt een propositie te laten doen van een half uur uit de brief van Paulus aan de Efeziërs.⁸¹⁷ De acta zwijgen er verder over tot de 16^e

⁸¹⁰ Van slechts enkele vergaderingen is het klad of concept bewaard, In de ingekomen stukken bevinden zich de acta van de extraordinaris vergadering van 21 juli 1608, 23 okt. 1619 en 9 nov. 1622, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130 nr. 60 en inv.nr. E131, nrs. 136 en 186.

⁸¹¹ ACBr 6 okt. 1609. In zijn vorige classis, die van Hulst, had Tijckmaecker ook al gefungeerd als schrijver: Janssen, *Kerkhervorming in Vlaanderen* II, 7.

⁸¹² ACBr 29 april 1620.

⁸¹³ Op dat moment keek Crijnsz. aan tegen een achterstand die inmiddels was opgelopen tot 10 nog niet ingeschreven vergaderingen. De eerste door hem opgetekende acta zijn die van de vergadering van 22-23 oktober 1619.

⁸¹⁴ Rutgers, *Acta*, 106.

⁸¹⁵ *Ibidem*, 107.

⁸¹⁶ Schokking, *De leertucht*, 163-164.

⁸¹⁷ ACBr 19 apr. 1574.

augustus daaropvolgend, toen men overging op proposities over de Heidelberger catechismus.⁸¹⁸ Erg strak is er vermoedelijk niet de hand aan gehouden: pas in 1577 wordt er een concreet rooster van toerbeurten afgesproken.⁸¹⁹ Dat een propositie werd uitgesproken komt vooral in de beginperiode meestal niet eens als mededeling in de acta terecht. In 1584 nemen de broeders zich voor dat ‘men van nuu voortaan sal proponeeren in rechter ordeninge’.⁸²⁰ Als op 3 september Johannes van Steenberghe uit Geervliet zijn schriftelijke propositie indient, blijkt men inmiddels aan de 22^e vraag te zijn toegekomen. Vanaf dat moment wordt regelmatig de in de vergadering gehouden propositie gememoreerd.

Toch wilde te midden van alle andere agendapunten de propositie er nog wel eens bij inschieten en moesten later extra spreekbeurten op de extraordinaris vergaderingen worden geagendeerd opdat de ‘propositien wederom sullen ingehaelt worden’.⁸²¹ Na herhaaldelijk uitstel kon Nicolaas Dammius zelfs een boete van 15 stuivers tegemoet zien bij het in gebreke blijven van het proponeren op de volgende vergadering.⁸²² Tegelijkertijd bepaalde de classis dat voortaan tijdens elke vergadering twee proposities zouden worden gehouden ‘ende dat op deselve boete totter tyt dat het weder op syn streke compt.’ Maar het zal toch niet voor niets zijn geweest dat kort daarop (zomer 1606) de boete al weer werd opgetrokken tot 30 stuivers.⁸²³ Als vijf jaar later nog eens aan die boete wordt herinnerd is in het onderling proponeren echter al volledig de klad gekomen.⁸²⁴ In mei 1612 worden nog proposities aangekondigd van Theophilus Rijckewaert en Anthonis Adriaensz. Nautius over de 102^e en 103^e vraag, maar die hebben zij vermoedelijk nooit uitgesproken. De periode van de bestandstwisten vormden bepaald niet het ideale klimaat om ‘malkanderen te scherpen, en tot studeeren op te wekken’. Eerst na afloop van de bestandstwisten wordt Cornelis Damman aangespoord een propositie voor te bereiden op ‘verbeurte van een daelder’, die hij inderdaad op 28 april 1620 over de 100^e vraag heeft gehouden.⁸²⁵ Het ritme wordt daarna zo goed als mogelijk weer in ere hersteld. Aan het eind van onze periode was de classis aan de 105^e vraag toegekomen.⁸²⁶

Verwacht werd dat men de propositie zelf voor de vergadering uitsprak. De zojuist genoemde propositie van Steenberghe over de 22^e vraag werd schriftelijk ingediend, omdat hij absenteerde ‘overmits zyne swackheyt’. Op 14 april 1586 moest Gisbertus Samuels uit Oude-Tonge verstek laten gaan en had – het was zijn beurt te proponeren – zijn propositie schriftelijk ingediend. Het werd geaccepteerd ‘doch mits conditie van datselvighe by eenighe dienaeren in consequentie niet te brenghen ten ware door swaerwichtighe oorsaken’.⁸²⁷

Over wat de broeders inhoudelijk naar voren brachten, hullen de acta zich helaas zo goed als geheel in stilzwijgen. Meestal wordt volstaan met een zakelijke mededeling dat de propositie is gehouden, al dan niet voorzien van de toevoeging dat deze ‘is goet bevonden’, ‘schriftmatich gevonden’ is, ‘den broederen welgevallen’ heeft of dat de broederen ‘daarmede vergenoecht’ zijn geworden.⁸²⁸ Een propositie van Coesvelt werd zelfs ‘goedt bekend ende gelaudeert’, bij een latere gelegenheid werd ‘hem geseyt wat van

⁸¹⁸ Besluit genomen in de vergadering daarvoor, ACBr 15 juli 1574.

⁸¹⁹ ACBr 15 apr. 1577.

⁸²⁰ D.w.z. ‘gelyck zy in de eerste zyde staen aengeteykent’, ACBr 9-10 apr. 1584.

⁸²¹ ACBr 3 oct. 1601.

⁸²² ACBr 4 okt. 1605.

⁸²³ ACBr 25 juli 1606.

⁸²⁴ ACBr 1 juni 1611.

⁸²⁵ ACBr 19 juni 1619, 28 apr. 1620.

⁸²⁶ ACBr 6 sept. 1622. In de 105^e vraag wordt het zesde van de tien geboden behandeld (de catechismus omvat in totaal 129 vragen en antwoorden). In 1637 is men pas bij vraag en antwoord 117 aangeland (ACBr 30 juni 1637) terwijl vraag en antwoord 116 al drie jaar eerder was behandeld! De classis besluit dan dat het de proponent vrij zal staan over een gehele zondagsafdeling te proponeren. Vermoedelijk is de classicale propositie daarna geheel in onbruik geraakt.

⁸²⁷ ACBr 14 apr. 1586.

⁸²⁸ Resp. ACBr 2 sept. 1585, 2 mei 1594, 18 aug. 1592, 18 aug. 1586.

de broederen daer aengemerct was'.⁸²⁹ Nicolaas Dammius, die eens sprak over de vragen 40 tot en met 44 (geheel zondag 16) oogste lof: zijn propositie werd 'bevonden heerelick ende wel gedaen te zijne' terwijl een later optreden van deze oud-hoogleraar in de rethorica 'loffelyck ende scriftelyck' werd bevonden 'danckende den Heere voor zyne gave die Hy hem medegedeelt heeft.'⁸³⁰ Vossius van Spijkenisse werd, evenals zijn collega de Geytere van Oudenhorn, 'van den presidem aengeseyt 't gene dat tot beteringe noodich geacht was'.⁸³¹ Later mogen we van Vossius en van zijn collega Nolthenius, die eens samen proponeerden, vernemen dat hun proposities de broeders 'wel bevallen', ja dat zij zelfs 'daer een seer goet genoegene inne gehad hebben'.⁸³²

Eén keer is de beoordeling van een propositie van Tijckmaecker iets uitvoeriger: zij werd weliswaar 'bevonden metten gront der Heylighe Schrift te accorderen, doch zyn sommige dingen aangewesen die de broederen noodich achten tot verbeteringe te diennen'.⁸³³ Gezien zijn positie tijdens de bestandstwisten hadden we hier graag wel wat meer willen weten. Pieter Zegers, die met de hakken over de sloot zijn examen had gehaald, had met zijn propositie de broederen 'wel bevallen' maar werd tevens 'vermaent tot neersticheyt in syn ampt ende offitie tot het studeren om de gemeeynte met syne gaven genoeg te doen'.⁸³⁴ Kennelijk werd een propositie voorafgegaan door een gebed door de proponent want Jacobus de Breuck werd gevraagd 'het gebed wat lanxamer te doen'; het verhaal zelf werd intussen 'voor goet ende redelyck gehouden'.⁸³⁵ Johannes Damman kreeg het advies 'dat hy zyn stemme soo seer niet en soude laten vallen'.⁸³⁶ De weergave van een optreden van Johannes van Steenberghe lijkt wel vermengd te zijn met een scheutje ironie: hij had, zo luiden de acta, 'naer syn manniere genarreeert sekere proposten over de 56^{en} vraghe dewelcke by de broederen syn gesensureert'.⁸³⁷ Aangaande het betoog van Rutgerus van Onna over de 100^e vraag hadden zijn collega's wel gewenst dat hij niet zo wijdlopieg was geweest door het erbij slepen van 'vele dingen die buyten propooste waren' en de vraag en het antwoord zelf 'wat beter verclaert ende bevesticht hadde'.⁸³⁸

Het voorgaande leert dat wat vandaag de dag doorgaat onder de noemer 'collegiale intervisie' al heel oud is. Hoe beknopt de weergave van de praktijk van de classicale propositie ook is, zij maakt in elk geval duidelijk dat niet alleen de inhoud van het gesprokene aandacht kreeg maar ook de voordracht. Voor de classis was het een instrument voor de professionalisering van het predikantenkorps.

BEHANDELING OVERIGE AGENDAPUNTEN

Er was geen strakke orde in de behandeling van de 'overige' agendapunten. Evenmin werd er een vast onderscheid gemaakt tussen de *generalia*, de punten die de classis als geheel betroffen en de *particularia*, de zaken die meer betrekking hadden op personen of één of enkele plaatselijke gemeenten.⁸³⁹ Af en toe wordt er wel 'omgevraecht oft ymant wat hadde in 't particulier voor te stellen',⁸⁴⁰ maar een vaste stelregel was dat absoluut niet. Wilde een gemeente een bepaalde kwestie door de classis behandeld zien dan was de normale procedure deze al in de geloofsbrief aan de orde te stellen.⁸⁴¹

⁸²⁹ ACBr 20 juni 1588, 17 apr. 1596.

⁸³⁰ ACBr 10 aug. 1587, 25 sept. 1595.

⁸³¹ ACBr 17 juni 1597.

⁸³² ACBr 8 aug. 1607.

⁸³³ ACBr 29 juli 1597, de propositie ging over vraag 72.

⁸³⁴ ACBr 8 aug. 1600.

⁸³⁵ ACBr 18 apr. 1602.

⁸³⁶ ACBr 29 juli 1603.

⁸³⁷ ACBr 5 aug. 1591.

⁸³⁸ ACBr 23 apr. 1608.

⁸³⁹ In de classis Gorinchem was dat onderscheid ook niet goed werkbaar, Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LIV.

⁸⁴⁰ ACBr 22 apr. 1608.

⁸⁴¹ Zoals ACBr 12 juli 1605, waar na het lezen van de geloofsbriefen 'in sommige eenighe swaricheyt bevonden' werd.

Onder de ‘overige agendapunten’ kan ook de regeling van preekbeurten in de vacante gemeenten worden geschaard. Op tal van plaatsen in de acta treffen we een lijstje van dergelijke preekbeurten aan; zij werden verdeeld over in de buurt wonende predikanten. Men streefde er naar dat er in een vacante gemeente tenminste elke twee weken een dienst werd gehouden.

CENSURA MORUM

Al vrij snel na de start van de classis was de *censura morum* een terugkerend agendapunt, zij het dat in het begin hierin geen vast patroon werd aangehouden. Onder *censura morum* wordt hier verstaan de censuur over degenen die tijdens de vergadering iets strafwaardigs hadden gedaan of vermaningen van hun kerkenraad hadden versmaad.⁸⁴² De kerkorde van ‘Dordrecht 1578’ bevatte daarover al een bepaling.⁸⁴³ Soms wordt de term ook wel gebezigd voor de uitoefening van kerkelijke tucht over leer en leven van een collega-predikant, zoals in mei 1580 als gedurende de censuur tijdens de vergadering Baltazar van Dijke wordt beschuldigd van onder meer openbare dronkenschap.⁸⁴⁴ Die ‘zwaardere’ vorm van censuur wordt in het volgende hoofdstuk behandeld.

In augustus 1575 besloot de classis *censura morum* te houden ‘alle jare in de eerste bijcomste der broederen ende voirt noch eens als de broederen dat goet bevinden sullen.’⁸⁴⁵ Pas twee jaar later treffen we het agendapunt opnieuw aan, hetgeen niet hoeft te betekenen dat er in de tussenliggende tijd geen *censura* is gehouden. Later blijft het in de acta vrijwel altijd bij de zakelijke mededeling dat ‘naer gehouden censure dese vergaderinghe metten gebede is besloten’, slechts een enkele maal voorzien van de toevoeging dat de broeders zijn vermaand ‘daerin dat se te vermanen zyn geweest tot beteringhe’ dan wel dat er ‘niet sonderlinx bevonden’ was.⁸⁴⁶ Eén keer was Ysebrant Janz. zonder toestemming uit de vergadering weggelopen, waerover de censure hem opgeleyt is eenen gulden te betalen.⁸⁴⁷

VISITATIES EN VISITATOREN

Tot de taak van de classis behoorde het opzicht op de plaatselijke gemeenten en hun kerkenraden. Het instrument daarvoor was de kerkvisitatie, die oorspronkelijk in de classicale vergaderingen zelf plaats vond. De synode van Emden droeg de praeses op te informeren naar het functioneren van de plaatselijke gemeenten. ‘Dit betreft zowel personen als zaken, de leer en het leven met name der ambtsdragers, geestelijke en materiële, kerkrechtelijke en administratieve aangelegenheden, kortom, het gemeentelijke leven in al zijn aspecten.’⁸⁴⁸ Latere synodes en kerkorden komen daar steeds in overeenkomstige termen op terug totdat in 1586 de synode van Den Haag in 1586 met een noviteit kwam: de classicale visitatie.⁸⁴⁹ Omdat de termen deputaten en visitatoren niet altijd goed uit elkaar worden gehouden moet, alvorens hierop verder in te gaan, eerst worden besproken wat we er *niet* onder moeten verstaan.

Dat geldt in de eerste plaats de jaarlijkse, aan het eind van het vergaderseizoen terugkerende delegatie van het classicale werk naar de Brielse predikanten en de ‘naeste gesetene’, in andere classes ook wel aangeduid als winterdeputaten. Deze delegatie van bevoegdheden vloeide niet voort uit bij voorbeeld toenemende werkdruk of de noodzaak het werk anders of efficiënter te organiseren, maar was een simpele praktische oplossing voor de beperkte reismogelijkheden in het winterseizoen.

⁸⁴² Van den Broeke, *Een geschiedenis van de classis*, 72-73; Schokking, *De leertucht*, 270; voor de classis Delft: Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 69.

⁸⁴³ Rutgers, *Acta*, 243.

⁸⁴⁴ ACBr 9 mei 1580.

⁸⁴⁵ ACBr 8 aug. 1575.

⁸⁴⁶ Eenzelfde beeld bij Geudeke, *Classis Edam*, 172; Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LX-LXI.

⁸⁴⁷ ACBr 8 apr. 1604.

⁸⁴⁸ Aldus Dankbaar, ‘Kerkvisitatie’, 45-46, zie voor de formulering in ‘Emden’: Rutgers, *Acta* 106.

⁸⁴⁹ Art. 40 Rutgers, *Acta*, 496; nader uitgewerkt in een *forma van de inspectie of visitatie by den classen*, aldaar 506-507; uitgebreider hierover Schokking, *De leertucht*, 271-274.

Fungeerden de winterdeputaten alleen gedurende de wintermaanden, in de classis Dordrecht kwam een commissie van gedeputeerden tot volle wasdom. Weliswaar had deze commissie een wisselende personele bezetting, maar als instituut had zij een permanent karakter, zelfs zo dat de acta van de classis Dordrecht als het ware bestaan uit een tweetal series: de *acta classis* en de *acta deputatorum*. Deze deputaten hadden tot taak ‘om voorvallende kleine zaken van de classis af te handelen en opdrachten van de classis uit te voeren, en – indien nodig – de classis vervroegd bijeen te roepen.’⁸⁵⁰ De classis Brielle zag ook wel wat in die werkwijze en benoemde in 1601 zes leden (‘gecommitteerde’), waaronder de drie Brielse predikanten, die elke maandag bijeen zouden komen om de ‘minder saken’ zoveel mogelijk af te handelen of zodanig voor te bereiden dat de gewone vergaderingen zouden kunnen worden bekort.⁸⁵¹ In de acta wordt daarna niets meer hierover vernomen totdat in 1606 weer opnieuw wordt gesproken over het aanstellen van gedeputeerden naast de visitatoren om ‘alle voorvallende saken te beslichten’.⁸⁵² Hoewel we deze gedeputeerden daarna nog een aantal keren in de acta tegenkomen is een apart college van gecommiteerden of gedeputeerden vermoedelijk nooit zo goed van de grond gekomen zoals in de classis Dordrecht het geval was.

Evenmin worden hier de gecommiteerden bedoeld in de betekenis van afgevaardigden met een door de classis opgelegde *ad-hoc*-opdracht. Voor het uitvoeren van dergelijke taken, bijvoorbeeld het beslechten van een ruzie, werden doorgaans ‘naestgesetene’ predikanten aangewezen. De classis droeg op 9 april 1584 de predikanten Borluyt, Philaeus en Samuels op naar Ooltgensplaat te gaan om daar inlichtingen in te winnen over leer en leven van Albert Jansz. In 1589 moeten Coesvelt, Crieckenbeeck en een van de Brielse predikanten naar Zwartewaal in verband met problemen rond Johannes van Steenberghe.⁸⁵³ Ds. Pylus heeft in 1620 moeilijkheden met enkele lidmaten, die van het avondmaal worden geweerd omdat ze het sportieve kruisboogschieten niet willen laten schieten. Van hun kant wordt Pylus weer beschuldigd van ‘grondtrooff, van geldt- ende brievenroof ende van den onvruchtbaerheit synes diensts’. Dat zijn bepaald geen kleinigheden en er is dus voor de classis alleszins aanleiding om er een afvaardiging van vier man sterk op af te sturen, namelijk Florianus, Nolthenius, Buytendijck en Van den Berg, om uit te zoeken wat er precies loos is in Ooltgensplaat.⁸⁵⁴ En zo zouden er veel meer voorbeelden van soortgelijke *ad-hoc*-opdrachten te noemen zijn.

Een laatste categorie gedeputeerden zijn diegenen die namens de classis werden afgevaardigd naar de provinciale of nationale synodes. Deze categorie wordt besproken in het hoofdstuk over de relatie van de classis met de meerdere vergaderingen.

Bedoeld zijn hier dus gedeputeerden maar dan in de specifieke betekenis van *visitatores* of *inspectores*. Binnen de gereformeerde kerk lag deze functie, gelet op het herhaaldelijk beleden anti-hiërarchische principe dat geen enkele kerk over een andere zou mogen heersen, nogal gevoelig. Het riekte voor velen te veel naar ‘superintendenten’, die immers meer binnen een episcopale kerkstructuur pasten.⁸⁵⁵ Maar, aldus van den Broeke, de kerk ‘ontkwam er niet aan. Het wederzijdse toezicht van de kerken door middel van afgevaardigden in de classis functioneerde niet’⁸⁵⁶ en bleek in de praktijk te vrijblijvend. Zoals gezegd, de Haagse kerkorde van 1586 opende de mogelijkheid deputaten of visitatoren te benoemen die namens de classis tussen de reguliere vergaderingen in handelend konden optreden. Hun taak was ‘om opsicht te nemen op de leere ende ’t leven der predicanten ende den standt der kercken’.⁸⁵⁷ De toe te passen

⁸⁵⁰ Tukker, *Classis Dordrecht*, 30-33.

⁸⁵¹ ACBr 26 juni 1601; deze werkwijze zou ook mede ‘geobserveert’ worden door de predikanten op Overflakkee.

⁸⁵² ACBr 25 juli 1606.

⁸⁵³ ACBr 29 mei 1598.

⁸⁵⁴ ACBr 28 apr. 1620.

⁸⁵⁵ Dankbaar, ‘De kerkvisitatie’, 38-39.

⁸⁵⁶ Van den Broeke, *Een geschiedenis van de classis*, 75, die de termen deputaten en kerkvisitatoren ten onrechte door elkaar haalt.

⁸⁵⁷ Rutgers, *Acta*, 496.

werkwijze is uitgewerkt in een *forma van de inspectie of visitatie by den classen*.⁸⁵⁸ De visitatoren zullen hun collega ter plaatse beluisteren, ‘met alle beleeftheid en voorzichtigheid’ hun informatie inwinnen bij kerkeradsleden of lidmaten en, als daar aanleiding toe is, van hun bevindingen verslag doen op de eerstkomende classicale bijeenkomst.

De classis Brielle maakte direct van deze mogelijkheid ook gebruik door de predikanten Nicolaas Dammius uit Brielle en Johannes Tayus uit Zuidland tot die hoedanigheid aan te stellen.⁸⁵⁹ Verder werd de visitatie zo ingericht dat in principe op elke ordinaris vergadering nieuwe ‘opsienders’ of visitatoren werden aangesteld die in functie bleven tot de volgende bijeenkomst. Zo worden in de volgende vergadering Henricus Coesvelt en Aegidius Notaeus tot ‘opsienders’ benoemd.⁸⁶⁰ Het jaar daarna kiest men een iets andere opzet: er worden visitatoren benoemd ‘in den lande van Vlacke’ en ‘over den lande van Vooren’ apart, een werkwijze die echter niet strak wordt aangehouden.⁸⁶¹ Zolang de visitatoren hun werk niet hadden gedaan of afgerond bleven zij met de visitatie belast.⁸⁶² Tot in de zomer van 1593 stelt de classis haar eigen visitatoren aan.⁸⁶³

Uit de regelmatige aanwijzing van visitatoren (vaak ook aangeduid als *inspectores*) mogen we afleiden dat de classis Brielle dit instrument om toezicht te houden op de plaatselijke gemeenten serieus genomen heeft. De particuliere synode van Zuid-Holland is ook aanvankelijk terughoudend om zich op dit punt rechtstreeks met de classes te bemoeien. In 1590, de synode is dan in Dordrecht vergaderd, wordt niet verder gegaan dan de uitspraak dat ‘elcke classe haer devoir’ zal doen om opzicht te nemen over leer en leven van de dienaren des Woords. Maar enkele jaren later laat de Zuid-Hollandse synode van 1593, vergaderd in Brielle, die terughoudendheid varen. De synode stelt vast dat ‘in de deputatie der visitatoren by den classen ghebreck valt’ en trekt de benoeming van de visitatoren naar zich toe.⁸⁶⁴ Voortaan benoemt de particuliere synode de classicale visitatoren, naar aan te nemen valt op basis van een voorstel van de classes zelf. Vrijwel altijd is één van de Brielse predikanten een van de visitatoren, die in principe voor twee jaar worden aangewezen.⁸⁶⁵ Deze situatie blijft gecontinueerd tot en met 1608. De bewering van Tukker dat rond 1608 de benoeming van de visitatores weer geheel een aangelegenheid van de classis is geworden heeft niets te maken met het weer overdragen van een synodale bevoegdheid aan de classis (zoals hij lijkt te suggereren) maar natuurlijk alles met het feit dat vanaf 1609 geen particuliere synodes meer door de Staten van Holland waren toegestaan.⁸⁶⁶ In november 1618 wijst de classis nog zelf

⁸⁵⁸ *Ibidem*, 506-507.

⁸⁵⁹ ACBr 18 aug. 1586.

⁸⁶⁰ ACBr 22 sept. 1586.

⁸⁶¹ ACBr 13 apr. 1587, 15 juni 1587, 10-11 aug. 1587, 5 okt. 1587, 9 mei 1588, 20 juni 1588. Afzonderlijke benoemingen voor Overflakkee c.a. en Voorne en Putten nog in: ACBr 29 apr. 1591, 3 mei 1593 (‘is besloten, dat die van Overflacke sullen de visitatie onder hen selven doen’, 2 mei 1594, 13 juni 1594, 10 april 1595. De particuliere synode van Brielle in 1593 gaf gezien de reisafstanden de mogelijkheid praktisch met de benoemingen om te gaan: ‘Ende by gevalle het den predicanten ten platten lande niet altyt gelegen en ware hem by den predicant in der stadt tot desen wercke te voegen van wegen der verre distantie der plaetsen, so sal de predicant in der stadt by hem mogen nemen eenen van den ouderlingen syner kercke, ende den predikant ten platten lande eenen van syne medebroeders dien ’t best sal gelegen syn’, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 4.

⁸⁶² Zo worden Johannes Tayus en Aegidius Notaeus twee keer herbenoemd ‘dewijlle sy tot de vorighe inspectie niet gedaen en hebben’, ACBr 19 juni 1590, 6 aug. 1590, 8 okt. 1590.

⁸⁶³ Zie de verschillende ordinaris bijeenkomsten tussen ACBr 22 aug. 1588 en 26 juli 1593.

⁸⁶⁴ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 3-4; Roelevink, ‘De herder als schaap’, 69-70; Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 71-73.

⁸⁶⁵ De classis kan, ter verlichting van de visitatoren, extra mensen inschakelen: ‘Om alle voorvallende saken te beslichten, is oock goet gevonden neffens de visitatores te ordineren twee mannen van over dese syde ende een over Flacque, waertoe voor dit jaer bestemt zyn Arnoult Timmerman, Jan Hendrixz., Jacobus Florianus’, ACBr 25 juli 1606.

⁸⁶⁶ Tukker, *De classis Dordrecht*, 35-36.

visitatoren aan, maar in 1619 is het al weer de particuliere synode van Leiden die de benoemingen voor de classes regelt.⁸⁶⁷

Tussen 1609 en 1618 raakt het regelmatige uitvoeren van visitaties als gevolg van de toenemende tegenstellingen binnen de classis in de versukkeling. In maart 1612 neemt de classis zich voor de visitatie ‘dewelcke nu voor een wyl achtergelaten is’ weer eens op de agenda te zetten en inderdaad wordt spoedig daarop de Zuidlandse predikant Jacobus Florianus als visitor aangewezen in de plaats van de inmiddels bejaarde Lubbertus Fraxinus.⁸⁶⁸ Maar in oktober wil Florianus er al weer van af met het argument dat de gemeente schade lijdt van zijn veelvuldige afwezigheid.⁸⁶⁹ Het is niet al te gewaagd hierin een gelegenheidsargument te zien; het ligt eerder voor de hand te veronderstellen dat het letten op leer en leven van zijn collega’s in dit tijdsgewricht hem als contraremonstrant boven het hoofd groeide.

Over het werk van de visitatoren en de effectiviteit ervan worden we door de acta eigenlijk niet verder ingelicht. Hoogstens treffen we een mededeling aan in de trant van dat de visitatoren ‘reden en rekenschap’ geven van hun commissie, en dat er niets is ‘bevonden werdich geannoteert’ te worden. Bij uitzondering treffen we in de acta enkele visitatieverslagen aan zoals de behandeling van de langlopende ruzie van Johannes Vossius met zijn schoolmeester in Spijkenisse in 1604 en 1605⁸⁷⁰ en van een visitatie door enkele leden van de classis in verband met problemen tussen de predikant en schout en schepenen in Nieuw-Helvoet.⁸⁷¹ Maar van een systematische vastlegging van de handelingen en de werkwijze van visitatoren is absoluut geen sprake.

Overigens hoefde visitatie niet *per se* door de speciaal aangewezen visitatoren uitgevoerd te worden. Een gemeente werd ook vaak gevisiteerd door de classis zelf als in die plaats ook de classicale vergadering plaats vond.⁸⁷² De predikant en de kerkenraad of een afvaardiging daaruit werden afzonderlijk in de vergadering geroepen en door de classis ondervraagd naar de stand van zaken in de gemeente. Meestal is het gelukkig pais en vree, zegt de kerkenraad ‘niet dan alles goets van den diennaer te weten’, heeft de predikant ‘geen swaricheyt (...) voortgebracht tegen deselve kerckenraet’, hebben beiden ‘aen wedersyden malcanderen bedancet’ en worden tenslotte door de classis ‘vermaent beyde neerstich voort te gaen in haren dinst.’⁸⁷³

CLASSIS EN PARTICULIERE SYNODEN

De nationale synode van Dordrecht van 1578 introduceerde de particuliere synode, jaarlijks te houden door vier, vijf of meer ‘ghenabuerde classen’.⁸⁷⁴ Daaraan gingen de provinciale synode van geheel Holland en Zeeland in 1574 vooraf;⁸⁷⁵ daarna kwam de provinciale synode van Rotterdam in 1575, waarvan in plaats van acta maar een kort extract is overgeleverd.⁸⁷⁶ De bijeenkomst die in februari 1578 te Dordrecht

⁸⁶⁷ Resp. ACBr 29 nov. 1618, benoeming van Willem Crijnsz. (Brielle) en Jan Hendricksz. (Zwartewaal) en Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 404

⁸⁶⁸ ACBr 19 mrt. 1612, 17 juli 1612.

⁸⁶⁹ ACBr 9 okt. 1612; men besluit Fraxinus weer als visitor aan te wijzen ‘opdat hy alzo mocht ten halven verlicht zyn.’

⁸⁷⁰ ACBr 15 nov. 1604, 25 juli 1605.

⁸⁷¹ ACBr 16 nov. 1605.

⁸⁷² Bijv. ‘Deur d’occasie van ’t houden des classis alhier in Heenvliet, is de kercke gevisiteert’, ACBr 14 juli 1621.

⁸⁷³ Resp. ACBr 8 okt. 1597, Bommenede; ACBr 16 okt. 1607, Simonshaven; ACBr 14 apr. 1598, Stad a/h Haringvliet.

⁸⁷⁴ Rutgers, *Acta* 243-244.

⁸⁷⁵ Hoewel het Noorderkwartier niet aanwezig kon zijn.

⁸⁷⁶ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, xvi en 157-170

werd gehouden en waar de classis Brielle niet was vertegenwoordigd stond geheel in het teken van de voorbereiding van de nationale synode van Dordt in de zomer van hetzelfde jaar.⁸⁷⁷

Aanvankelijk deelde 'Dordrecht 1578' het gehele gewest Holland in drie particuliere synoden in waarbij de classis Brielle samen met de classes Delft, 's-Gravenhage, Rotterdam en Dordrecht de particuliere synode Zuid-Holland vormden.⁸⁷⁸ De synode van Middelburg maakte daar in 1581 twee particuliere synodes van. Zuid-Holland bestond vanaf toen uit acht classes: Gorinchem, Dordrecht, Gouda, Rotterdam, Brielle, Delft, 's-Gravenhage en Leiden.⁸⁷⁹

Het is niet altijd gelukt om ieder jaar een particuliere synode te beleggen. In de jaren 1579 tot en met 1608, een tijdsperiode van 30 jaar, kwam 26 keer een particuliere synode bijeen. Na de eerste particuliere synode in 1579 te Schoonhoven werd om onbekende redenen in 1580 geen synode gehouden. In 1582 vergaderden de particuliere synodes van Noord- en Zuid-Holland gezamenlijk in Haarlem als provinciale synode, op welke synode de zaak van de Leidse predikant Caspar Coolhaes werd behandeld.⁸⁸⁰ In 1584 lukte het evenmin een particuliere synode te houden. Ook de classis Brielle had nauwelijks gravamina aan te dragen.⁸⁸¹ In 1585 eiste wederom de kwestie Coolhaes de aandacht op en de 'synodale' classis Delft stuurde aan op een provinciale synode. De Noord-Hollandse classes wilden daaraan pas meedoen als zij eerst zelf een particuliere synode zouden hebben gehouden (juni 1585). Na afloop daarvan wilden zij wel meewerken maar om diverse redenen is die provinciale synode uiteindelijk toch niet doorgegaan.⁸⁸² Vanaf 1585 tot en met het jaar 1608 kon jaarlijks een particuliere synode worden georganiseerd. Het vergaderritme werd van 1609 tot 1617 onderbroken door een verbod van de Staten van Holland particuliere synodes te houden vanwege de godsdiensttwisten. Vanaf 1618 is het jaarlijkse ritme hersteld.

Tegen het einde van de synode werd de classis aangewezen die belast werd met de uitschrijving en de inzameling van de gravamina van de volgende synode, de classis synodaal. De classis Brielle is tot en met 1622 twee keer classis synodaal geweest, te weten voor de particuliere synode van Delft in 1596⁸⁸³ en voor die van Woerden in 1604.⁸⁸⁴ Tweemaal mocht de stad Brielle ook de gastvrouw zijn voor de particuliere synode, namelijk in 1593 en 1603.⁸⁸⁵

Ter voorbereiding op de synode verzocht de classis synodaal ook tijdig de op de synode te behandelen gravamina in te dienen. Verder diende de classis haar standpunt te bepalen over de door andere classes ingediende gravamina en haar mening in de instructie voor de gedeputeerden op te nemen. De verslaglegging in de acta van deze synodale voorbereidingen is vrijwel altijd zeer beknopt, zoals bijvoorbeeld voor de synode van 1606 in Gorinchem waarbij alleen de lezing van de gravamina wordt vermeld en dat de 'advysen des classis daerby op den cant gestelt' waren.⁸⁸⁶ De standpuntbepaling op de

⁸⁷⁷ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 170-172. Van deze 'synode' zijn niet meer dan enkele aantekeningen ('Quaedam synodalia') overgeleverd.

⁸⁷⁸ Rutgers, *Acta*, 279.

⁸⁷⁹ Door (af)splitsingen van enkele classes, bijv. de afsplitsing van de classis Breda van de classis Dordrecht, breidde dit aantal later uit tot elf classes. Het ressort bleef grosso modo hetzelfde.

⁸⁸⁰ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* I, 89-117. Op de synode van Schoonhoven in 1579 had de classis Brielle al een uitgebreid 'advertissement' ingebracht over de zaak Coolhaes in Leiden, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 183-191. Hierover: Kooi, *Liberty and religion*, 78-79.

⁸⁸¹ ACBr 30 juli 1584.

⁸⁸² Uitgebreider hierover: Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 142.

⁸⁸³ Aangewezen op de particuliere synode in Gorinchem in 1595, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 60.

⁸⁸⁴ Aangewezen op de particuliere synode in Brielle in 1603, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 209.

⁸⁸⁵ Particuliere synode in Brielle 1593: 'De synode heeft door presidem, assessorem ende scribam mynheeren van den Briel hoochlyck laten bedancken van de goede vrientschap, den synode bewesen' Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 12-13.

⁸⁸⁶ ACBr 24-25 juli 1606.

gravamina voor de synode in Gouda in 1620 is daarentegen punt voor punt genotuleerd.⁸⁸⁷ Dat de classis Brielle gravamina had ingediend voor de particuliere synode te Schoonhoven in 1579 moeten we zelfs uit de acta van de classis Dordrecht vernemen.⁸⁸⁸

Tot de voorbereidingen op de particuliere synodes behoorde ook het aanwijzen van de gedeputeerden die de classis zouden gaan vertegenwoordigen. De synode van Dordrecht van 1578 had bepaald dat de classes elk twee predikanten en twee ouderlingen dienden af te vaardigen. Van het laatste kwam in de praktijk niet zoveel terecht. Tot en met 1586 (synode van Rotterdam) stuurde men twee predikanten als afgevaardigden. Daarbij hebben kostenoverwegingen een rol gespeeld – reis- en verblijfkosten konden flink oplopen –,⁸⁸⁹ maar ook de beschikbaarheid van capabele ouderlingen. Toen in de dubbelsynode van Haarlem in 1582 onder meer de classis Brielle er op werd aangesproken dat er geen ouderlingen waren meegekomen voerde men aan ‘als dat tot eenige plaetsen soe geene bequame ouderlingen en syn, ende ten anderen, dat de ouderlingen gemeenlick nyet uut hare neeringe ende ambachten konnen vaceren’,⁸⁹⁰ hetzelfde probleem dus als waarmee de classes zelf ook werden geconfronteerd. Het jaar daarop (1583) had de classis wederom geen ouderlingen gestuurd, nu vanwege de onkosten en de ‘ongheleghentheijt des reijssens’.⁸⁹¹ In de jaren 1587-1592 verschijnt de classis met drie man sterk op de synode, in 1589 zelfs met vier, en dan enkele malen met een ouderling uit Brielle. Vanaf 1593 (de synode werd toen in Leiden gehouden) komt de afvaardiging van de classis Brielle op de volledige sterkte van vier man. Hoewel de delegatie strikt genomen niet helemaal voldeed aan de oorspronkelijke regel van twee predikanten en twee ouderlingen, werd zij wel zorgvuldig samengesteld. De stad Brielle was altijd relatief zwaar vertegenwoordigd met een van haar predikanten en een ouderling uit de Brielse kerkenraad.⁸⁹² Daarnaast werden twee predikanten uit het platteland gekozen waarvan één uit het gebied aan ‘dese sijde des waters’ (het huidige Voorne en Putten) en één van ‘over het Flacquee’ (Westvoorne, Overflakkee of Bommenede). Men streefde dus wel degelijk een brede vertegenwoordiging uit het hele gebied van de classis na.

Zoals de classis haar gedeputeerden ter synode koos, stelden ook de particuliere synodes hun gedeputeerden aan om namens de synode ‘alle voorvallende saecken, den gemeenen kercken van Suythollandt aengaende te besorgen’.⁸⁹³ De particuliere synode van Schiedam scherpte in 1602 hun taakomschrijving verder aan: zij moesten ‘op alle voorvallende swaericheden in den kercken goede toesicht nemen’, deze direct met de gemeenten en classes ‘helpen remedieren’ en op de volgende synode rapport uitbrengen van hun werkzaamheden.⁸⁹⁴

Vanaf de acta van de particuliere synode van 1592 te Leiden is de benoeming van deze gedeputeerden precies genotuleerd. Gewoonlijk werden vier gedeputeerden benoemd waarvan elk jaar de helft werd vervangen. Een individuele gedeputeerde was dus twee jaar in functie. De bijdrage van de classis Brielle aan het werk van de synodale gedeputeerden was echter beperkt: alleen de Brielse predikanten Donteclock en Fraxinus viel in 1592, 1607 en 1608 de eer te beurt als synodaal gedeputeerde te mogen

⁸⁸⁷ ACBr 21-23 juli 1620.

⁸⁸⁸ Van Dooren (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1573-1600*, 75 (11 aug. 1579).

⁸⁸⁹ Op de particuliere synode te Delft in 1587 is hierover in deze zin gesproken, zie Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 289. Het kostenaspect was al een oud probleem: de afvaardiging naar de synode van Dordrecht in 1574 was ook beperkt tot 2 man ‘om de kostelickheit des tijts’, ACBr 26 apr. 1574.

⁸⁹⁰ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* I, 91.

⁸⁹¹ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 218-219.

⁸⁹² Doorgaans leden van de Brielse elite die zich gemakkelijker konden losmaken van hun ‘neeringe ende ambachten’ dan de gemiddelde ouderling van het platteland.

⁸⁹³ De formulering is afkomstig uit de acta van de particuliere synode in Brielle in 1593, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 12.

⁸⁹⁴ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 191.

dienen.⁸⁹⁵ Hetzelfde geldt voor de inbreng in het leiding geven aan de achtereenvolgende synodes. Nicolaes Dammius trad twee keer op als assessor (Brielle, 1593 en Leiden, 1600), Reynier Donteclock één keer als scriba (Brielle, 1603) en Libertus Fraxinus als praeses (Dordrecht, 1608). Laatstgenoemde was echter al in zijn Haagse tijd drie keer *praeses synodi* geweest. Zagen we al eerder dat de Brielse regio in economisch opzicht steeds meer in de periferie van het Holland van de Gouden Eeuw kwam te liggen, hetzelfde gaat op voor het kerkelijk leven: het zijn vooral de predikanten uit de classes Dordrecht, Rotterdam en Delft, en dan vooral die uit de gelijknamige steden, die het werk in de Zuid-Hollandse synode domineerden.

DE POSITIE VAN BRIELLE

Alvorens dit hoofdstuk af te sluiten willen we de positie van Brielle (we bedoelen dan de predikanten en kerkenraad van de Brielse gemeente) binnen de classis nog voor het voetlicht halen.

Was de positie van de classis Brielle ten opzichte van de andere omliggende Hollandse classes relatief bescheiden, vergelijkbaar zijn de classes Brielle, Dordrecht, Rotterdam en Delft wel als het gaat om de positie van de ‘centrumgemeente’ binnen de classis. Tukker betitelde de stad Dordrecht als *prima inter pares*.⁸⁹⁶ De stad fungeerde in toenemende mate als centrum van het leven van de classis, zonder dat er nu sprake was van een streven door de Dordtse kerkenraad in de classis de eerste viool te spelen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de voorzittersstoel van de classis niet onevenredig veel door een Dordts predikant werd bezet. Maar de positie van *prima inter pares* viel de Dordtse gemeente als het ware van nature toe. Dordrecht was de centrale stad in het baljuwschap van Zuid-Holland en die positie straalde onvermijdelijk in zekere mate af op de kerk van Dordrecht, waar nog bij komt dat de stad in de Staten van Holland de eerste-stemhebbende stad was. In de stad was de proponentenschool gevestigd en verder kon de Dordtse gemeente onafgebroken over bekwame predikanten beschikken. Een min of meer eendere positie nam de Delftse gemeente in binnen de classis Delft en Delfland.⁸⁹⁷ Aan de positie van Delft werd uiteraard ook bijgedragen door het gezag van een man als Arent Cornelisz., wel ‘de paus van Delft’ genoemd, aan wie talloze malen om raad en advies werd gevraagd. Anders lag het in de classes waarin meer stedelijke kernen waren gelegen zoals in de classis Edam met de stadjes Edam, Purmerend en Monnickendam. Het Edamse overwicht was daardoor minder groot dan dat van Delft en Dordrecht binnen hun classes.⁸⁹⁸ Ook de classis Gorinchem werd aanvankelijk niet door één enkele stad gedomineerd. Haar leidinggevende ambities werden niet alleen gedwarsboomd door steden als Zaltbommel en Buren maar ook door de machtige posities van de graven van Buren en Culemborg.⁸⁹⁹ Richten we nu onze blik op de classis Brielle dan springt duidelijk in het oog dat daarin de predikanten van Brielle een voortrekkersrol vervulden. Brielle was vanouds de hoofdstad van ‘den lande van Voorne’ en de andere stadjes binnen de classis te weten Goedereede, Heenvliet en Geervliet konden zich daarmee bij lange na niet meten. Vooral in de vroege beginperiode was het de Brielse gemeente die leidend was bij de gang van zaken binnen de classis. Zo valt te lezen in de acta van de eerste vergadering dat als een dorp over een predikant wil beschikken men zich moest wenden ‘tot den consistorie (...) te Briell.’⁹⁰⁰ Enige tijd later heet het, als het gaat over de nodige attestaties bij het aangaan van een huwelijk, dat er ‘is besloten in de consistorie ende classe’ (let ook op de volgorde).⁹⁰¹ Op eigen initiatief nodigt de Brielse kerkenraad in 1582 een aantal classes uit naar Brielle om te confereren over de ideeën van Dirck Volckertsz. Coornhert. Als die brief in de classis Rotterdam ter sprake komt wordt daar fijntjes opgemerkt dat

⁸⁹⁵ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 449 en *ibidem* III, 274, 287.

⁸⁹⁶ Tukker, *Classis Dordrecht*, 62-66.

⁸⁹⁷ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 139-140.

⁸⁹⁸ Geudeke, *Classis Edam*, 192.

⁸⁹⁹ Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, XXIII.

⁹⁰⁰ ACBr 19 apr. 1574.

⁹⁰¹ ACBr 9 juni 1574.

‘de schielandsche classis wat swaricheits gevonden heeft mitsdien in den brieve aen den Rotterdamse classen geschreven niet gementioneert en wordt datt die van Den Briell met haeren classe ijert voorheenen in deser saacken hebben gehandelt.’⁹⁰²

Het Brielse primaat bleek ook eerder uit de bezetting van de post van *praeses classis*, die meer dan evenredig door de predikanten van Brielle werd bezet. De positie van de dorpen was veel meer afhankelijk van het persoonlijk gezag van de betreffende predikant. Toch was die positie van Brielle niet onaantastbaar. Als eenmaal de Bestandtwisten aan de gang zijn, is het ook gedaan met de invloed van de Brielse stadspredikanten. Toen (het was nog in de eerste fase van de scheuring van de classis) Rijckewaert en Crijnsz. langs de dorpen gingen om hun collega’s te ‘nooden ende vermaenen, om op den gestemden tyd wederom op de classis te compareren’ konden ze praten als Brugman maar de contraremonstrante dorps-predikanten lieten zich niet belezen.⁹⁰³ En het is tekenend voor de gewijzigde verhoudingen dat in 1621 (dus na de afloop van de Bestandtwisten) de kerkenraad van Brielle zich voor het beroep op Volcerus uit Vollenhove wil laten adviseren door de classis.⁹⁰⁴ Dat gebeurde voorheen vrijwel nooit. Bij het beroep op Willem Crijnsz. in 1604 raadpleegde Brielle wel de ‘naestgelegen’ predikanten, die opmerkten dat zij het wel op prijs stelden als Brielle het beroep aan de gehele classis zou voorleggen, maar de Brielse kerkenraad had te veel haast ‘soo hebben de broederen hiertegen niet connen seggen, dewylle de beroepinghe gesciet was.’⁹⁰⁵ Evenzeer kwam het nauwelijks voor dat de Brielse kerk zich tot de classis wendde voor advies en met vragen kwam aanzetten op het gebied van de toepassing van de kerkelijke tucht.

Het voorgaande onderstreept dat omgekeerd de greep van de classis op de Brielse kerkenraad veel geringer was dan op de kerkenraden van de overige gemeenten in de classis. De Briellenaren dopten hun eigen boontjes en hadden de classis daar nauwelijks bij nodig. ‘De gemeenten hebben de classicaal heerschappij aanvaard’, zo stelt Van Deursen, maar voor een gemeente als Brielle gaat dat niet of in slechts beperkte mate op.⁹⁰⁶ Wel voor de dorpsgemeenten, hoewel er enkele, zij het sporadische, gevallen zijn aan te wijzen waarin het classicaal gezag werd uitgedaagd. We herinneren ons de verwikkelingen rond het vervullen van de vacature in Hekelingen waarbij de classis ‘niet weynich en was in haer autoriteyt gequeest.’⁹⁰⁷ En in Oude-Tonge werd bezwaar gemaakt tegen classicaal pottenkijkers die de rekening van de plaatselijke armenzorg kwamen controleren.⁹⁰⁸ Maar afgezien van deze incidentele gevallen accepteerde men over de gehele linie het toezicht van de classis, sterker nog, in de meeste gevallen zullen de plaatselijke kerkenraden dit toezicht hebben ervaren als een steun in de rug.

CONCLUSIES

Gedurende de eerste jaren van haar bestaan kristalliseerde zich de werkwijze van de classis uit. Ordinaris vergaderingen, die gemiddeld zo’n vier keer per jaar plaatsvonden, werden op wisselende locaties gehouden, hoewel Brielle het meest in trek was als vergaderplaats. De extraordinaris vergaderingen,

⁹⁰² Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 36 (14 feb. 1583). In de acta van de classis Brielle blijkt inderdaad niets van dit eigengereide optreden.

⁹⁰³ ACBr 2 juni 1615 (contraremonstranten).

⁹⁰⁴ ACBr 14 juli 1621.

⁹⁰⁵ ACBr 9 juni 1604. Zie bijv. ook de gang van zaken rond het beroep op Theophilus Rijckewaert in 1600 door Brielle, zoals beschreven door Veltenaar, *Kerkelijke leven*, 125. De classis komt er in het geheel niet aan te pas; wel bij het classicaal examen uiteraard. Elders was het net zo: bijv. de gemeente van Delft ten opzichte van de classis, Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 114 en de gemeente van Dordrecht, Tukker, *Classis Dordrecht*, 63.

⁹⁰⁶ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 7. Hetzelfde in de classis Delft, zie Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 140.

⁹⁰⁷ Zie hiervoor pag. CCXXII.

⁹⁰⁸ Zie hiervoor pag. CCXXXVII.

bijgewoond door de Brielse predikanten en de predikanten in de omliggende dorpen, werden doorgaans in Brielle gehouden. De vergaderingen werden goed bezocht: het aanwezigheidspercentage van de ordinari vergaderingen beweegt zich rond de 80 % waarbij een lichte samenhang valt te constateren met de plaats van herkomst van de predikant en de vergaderplaats.

De praesides werden uit een tamelijk kleine selecte groep gekozen; in mindere mate ook de scribae. In de loop van de tijd ontstond ook een verzameling van min of meer vaste agendapunten zonder dat die nu in een strak vergaderschema werden geperst. Een aantal van deze agendapunten werden in dit hoofdstuk nader belicht.

De positie van Brielle in de classis lijkt in de loop van de tijd enigszins aan betekenis in te boeten. Gedurende de periode van de Bestandstwisten gaat de voorloperspositie van Brielle geheel te loor.⁹⁰⁹ Verder lijkt ook de classis Brielle temidden van de andere classes van de particuliere synode van Zuid-Holland een wat bescheiden status te hebben.

⁹⁰⁹ Hoe de positie van Brielle zich na onze periode ontwikkelde valt buiten het bestek van deze studie.